

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ ____ ” _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: **ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙН (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)**

Керівник: к.і.н., ст. викладач

Гаргаун Яна Ігорівна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: к.і.н., доцент

Піструіл Ігор Володимирович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

студент VI курсу групи 634 М

Тулупніков Дмитро Сергійович

(П.І.Б.)

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

Миколаїв – 2023 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

<u>Інститут, факультет, відділення</u>	<u>факультет політичних наук</u>
<u>Кафедра, циклова комісія</u>	<u>кафедра історії</u>
<u>Рівень вищої освіти</u>	<u>другий (магістерський)</u>
<u>Спеціальність</u>	<u>032 «Історія та археологія»</u>

(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ ____ ” _____ 20__ року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Тулупнікову Дмитру Сергійовичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи) Інформаційні війни Другої світової та російсько-української війн (порівняльний аналіз)

керівник роботи _____ Гаргаун Я.І., к.іст.н., ст. викладач

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від
«11» жовтня 2023 року № 184

2. Строк подання студентом проекту (роботи) «06» лютого 2024 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом дипломної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) не планується.

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Гаргаун Я.І.		
Розділ 1	Гаргаун Я.І.		
Розділ 2	Гаргаун Я.І.		
Розділ 3	Гаргаун Я.І.		
Розділ 4	Гаргаун Я.І.		
Висновки	Гаргаун Я.І.		

7. Дата видачі завдання 11.10.2023**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до дипломної роботи	жовтень 2023	
2.	Розділ 1	жовтень 2023	
3.	Розділ 2.	листопад 2023	
4.	Розділ 3.	листопад 2023	
5.	Розділ 4.	грудень 2023	
6.	Висновки	грудень 2023	
7.	Переддипломна практика	22.01 – 04.02. 2024	
8.	Оформлення списку використаних джерел та літератури	січень 2024	
9.	Попередній захист	02.02.2023	
10.	Рецензія на дипломну роботу	06.02.2023	
11.	Захист дипломної роботи		

Студент

(підпис)

Тулупніков Д.С.

(прізвище та ініціали)

Керівник проекту (роботи)

(підпис)

Гаргаун Я.І.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ	9
1.1. Історіографія проблеми	9
1.2. Джерельна база дослідження	20
1.3. Методологія дослідження	30
РОЗДІЛ II. ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	35
2.1. Інформаційні та технічні засоби пропаганди: роль радіо та преси	35
2.2. Результати ІВ під час Другої світової війни.	44
РОЗДІЛ III. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ	49
3.1 Застосування інформаційних технологій у ході російсько-української війни	49
3.2. Результати ІВ під час російсько-української війни	57
РОЗДІЛ IV. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН	61
4.1. Позитивні та негативні риси інформаційних війн: другої світової та російсько-української	61
4.2. Перспективи розвитку інформаційних війн	71
4.3. Вплив сучасних технологій на можливості протидії інформаційним війнам	74
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	85

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зі збільшенням кількості подій, засобів їх висвітлення та інформаційних потоків зростає потреба в їх компетентній, своєчасній та неупередженій інтерпретації, аналізі їх причин і наслідків. Маючи здатність впливати на свідомість великої кількості людей, ЗМІ інколи перетворюються на інструмент маніпуляції. У багатьох країнах світу інформаційна війна стає одним із інструментів реалізації внутрішньої та зовнішньої політики, оскільки здатна впливати на процеси практично на всіх рівнях державного та суспільного ладу в будь-якій країні та регіоні. Події, які відбуваються в Україні протягом останніх дев'яти років показали як ведення інформаційної війни між однією державою може вплинути на її розвиток та свідомість громадян.

Дослідження інформаційних війн має велике значення для забезпечення національної та міжнародної безпеки, оскільки вони можуть мати серйозні наслідки для політичної та економічної стабільності країн та регіонів. Тема є надзвичайно актуальною в наш час, оскільки інформаційна війна стала невід'ємною частиною сучасної війни. Дане дослідження має на меті порівняти тактику інформаційної боротьби, яка застосовувалася під час Другої світової та російсько-української війн, а також проаналізувати схожість та відмінність між ними.

Під інформаційною війною розуміється використання інформаційно-комунікаційних технологій для отримання переваги над супротивником у війні. Він включає різні тактики, такі як пропаганда, дезінформація, кібератаки та психологічні операції. Друга світова війна та російсько-українська війна є цікавими прикладами для аналізу інформаційної війни, оскільки обидві вони були великими конфліктами, де інформація відіграла вирішальну роль.

Загалом тема дослідження «Інформаційна війна Другої світової та російсько-української війн (порівняльний аналіз)» є надзвичайно актуальною в сучасному світі, де інформаційна війна стає все більш важливим аспектом

сучасної війни. Аналізуючи тактику, використану в минулих конфліктах, дослідники можуть отримати уявлення про те, як інформаційна війна може бути використана в майбутніх конфліктах, а також розробити стратегії протидії їй.

Об'єктом дослідження є інформаційні війни та такі її складові як пропаганда, дезінформація, фейкові новини та інші методи маніпуляції, які відбулися під час Другої світової та російсько-української війн.

Предметом дослідження є інформаційні війни Другої світової та російсько-української війн (порівняльний аналіз).

Метою дипломної роботи є порівняння тактик інформаційної війни, які використовувалися в цих двох великих війнах, здійснення аналізу подібностей та відмінностей між ними. Дослідження має на меті надати уявлення про еволюцію інформаційної війни та про те, як вона використовувалася в різних контекстах.

Для реалізації поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

- визначити стан наукової розробки проблеми;
- проаналізувати вплив пропаганди та інформаційних кампаній на хід та результати Другої світової війни;
- описати специфіку та особливості інформаційної війни в контексті війни між росією та Україною;
- розкрити вплив фейкових новин, дезінформації та кібератак на війну та громадянське суспільство обох країн;
- систематизувати схожості та відмінності між інформаційними війнами різних періодів (Друга світова та російсько-українська війни);
- зробити висновки щодо можливих шляхів запобігання або мінімізації наслідків інформаційних війн у сучасному світі.

Хронологічні межі окреслені періодом Другої світової війни 1939–1945 рр. та російсько-української війни 2014 р. – до сьогодні.

Територіальні межі роботи окреслені країнами, які брали участь у Другій світовій війні, а саме Німеччина, Радянський Союз, США, щодо

російсько-української війни, територіальні рамки охоплюють територію України та росії, а також прилеглі регіони, що безпосередньо впливають на війну.

Методологічна основа дослідження обумовлена принципами історизму, об'єктивності та всебічності пізнання, які дозволяють з належною повнотою реконструювати тогочасні процеси й забезпечити вірогідність результатів дослідження. Складність і багатогранність теми передбачає реалізацію зазначених принципів шляхом використання комплексу загальнонаукових (історичного та логічного), конкретно- і спеціально-історичних методів (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-порівняльний, ретроспективний). Поєднання зазначених принципів і методів при опрацюванні теми стало методологічним фундаментом для отримання об'єктивних оцінок, обґрунтованих висновків і достовірних результатів, а отже – розв'язання наукових завдань і досягнення кінцевої мети роботи. Різноманітність методів дослідження, використаних при написанні, дало можливість автору по-новому розглянути проблематику даної теми.

Наукова новизна магістерського дослідження полягає у тому, що автор вперше на основі проаналізованих праць здійснив порівняльний аналіз інформаційних війн Другої світової та російсько-української війн, виявив і порівняв особливості використання пропаганди та медіа-ресурсів у цих війнах, розкривши нові взаємозв'язки та тенденції.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання при написанні узагальнюючих праць з історії, спеціальних історичних курсів, а також у процесі викладання відповідних дисциплін у вищій школі.

Апробація результатів дослідження.

– Тулупніков Д. С. Пропаганда та інформаційна війна // «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» в рамках міжнародного проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези доповідей наукової конференції

«Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 124–126.

– Тулупніков Д. С. Порівняльний аналіз інформаційних війн Другої світової війни та російсько-української війни // XVII Міжнародна наукова конференція «Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі», Миколаїв, 15–18 червня 2023 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023.

– Тулупніков Д. С., Гаргаун Я.І. Пропаганда і дезінформація в російських і українських медіа: інформаційні технології в конфлікті// Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI, №8.

Структура дипломної роботи побудована за предметно-хронологічним принципом та відповідає поставленій меті і визначеним завданням. Складається з вступу, чотирьох розділів основної частини (10 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, який налічує 77 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 94 сторінок, із них основного тексту 74 сторінки.

РОЗДІЛ І. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія проблеми

Існує значна розмаїтість термінів, які використовуються для опису інформаційної війни, іноді навіть до такої міри, що їх визначення майже ідентичні. Українська наука також використовує різні назви для вивчення інформаційної війни, які часто вважаються синонімами: інформаційне протистояння, інформаційна війна, гібридна війна, інформаційна атака, інформаційна експансія. Тому необхідно деталізувати, систематизувати і актуалізувати історіографію досліджень інформаційної війни, зокрема в контексті історії України, відповідно до поточних вимог.

Різні аспекти інформаційної війни стали об'єктом вивчення Т. Бельської¹, У. Боудіш², І. Горбатенко³, С. Гриняєва⁴, Н. Гуріна⁵, В. Гурковського⁶, О. Дубаса⁷, Л. Кокса⁸, С. Комова⁹, Л. Макаренко¹⁰,

---

¹ Бельська Т. В. Інформаційно-психологічна війна як спосіб впливу на громадянське суспільство та державну політику держави // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2014. Вип. 1. С. 49–56.

² Боудіш У. Інформаційна війна: сучасна битва за думки. Київ, 2018. С. 10–68.

³ Горбатенко Д. С. Комплексний підхід у сфері захисту інформації. Суми: СумДУ, 2013. С. 3.

⁴ Колесніков В. О. , Жупінський П. О.1, Тимошенко Р. Р. Актуальність мобілізаційної стратегії розвитку економіки держави в аспекті забезпечення обороноздатності. - Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ/Інститут інформаційних технологій Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ. 2016. 8 с.

⁵ Гуріна Н. Інформаційне протистояння – один з головних напрямків політики сучасних міжнародних відносин. URL : http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=13657 (дата звернення: 30.05.2023).

⁶ Гурковський В. І. Особливості застосування інформаційної зброї в умовах глобального інформаційного суспільства // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 4. С. 10.

⁷ Дубас О. П. Інформаційна війна: нові можливості політичного протистояння // світа регіону. 2010. № 1. С. 69–72.

⁸ Cox L. Planning for psychological operations: a proposal / Air Command and Staff College, Maxwell Air Force Base, Montgomery, Alabama, 1997. 89 p.

⁹ Федонюк С.В. Інформаційні війни: Робоча навч. прог.- Луцьк: РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2008.

¹⁰ Макаренко Л. П. Сайти соціальних мереж як інструмент ведення сучасної інформаційної війни // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 84. С. 451–456.

Ю.Нестеряка¹¹ та ін. Окремо слід відзначити публікації авторів, які розкривають проблеми мобілізаційної стратегії, це роботи Е. Ведута¹², Д.Задихайла¹³, Б. Серазетдинова¹⁴, Г. Куманева¹⁵, М. Рєви¹⁶.

Інформаційна війна відбувається під час підготовки до конвенційної війни або під час самої війни, коли сторони змагаються за контроль над інформаційними просторами та намагаються запобігти впливам ворога. Це включає в себе використання різних інформаційних операцій з боку державних і недержавних акторів міжнародних відносин з метою підготовки і проведення воєнних дій. Термін «інформаційне протистояння» відповідає західному дискурсу щодо «інформаційної війни» і використовується для описування феномену, який включає такі аспекти, як «кібервійна» та інформаційне протистояння.

Актуалізація теми інформаційного протистояння сталася з двох причин. По-перше, московське керівництво проводило публічну інформаційну підготовку до нової хвилі вторгнення у 2020–2021 рр. По-друге, у 2022 р. розпочався повномасштабний наступ, що призвів до подальшого актуалізування інформаційного протистояння.

П. Шпиґа, Р. Рудник та Б. Шемчук вказують на чотири різних підходи до визначення поняття інформаційної війни, два з яких ближче до північноамериканського дискурсу. Перший підхід спрямований на використання новітніх електронних засобів та кібернетичних атак, розглядаючи інформацію через призму комп'ютерних даних. Цей підхід

---

¹¹ Нестеряк Ю. В., Васьківська О. Є. Навчально методичний комплекс із дисципліни «Інформаційні війни». Київ: Національний авіаційний університет, 2020. 11 с.

¹² Ведута Е.Н. Стратегія та економічна політика держави / Є.Н. Вемута / Серія «Вища освіта». К. 2012. 361 с.

¹³ Задихайло Д. Мобілізаційна стратегія економічного розвитку в контексті правового господарського порядку: постановка питання // Вісник Академії правових наук України. Харків: Право, 2007. № 1 (48). С. 158–168.

¹⁴ Колесніков В. О. , Жупінський П. О.1, Тимошенко Р. Р. Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Клімов А. Д. Інформаційна війна як комунікативна технологія формування та розвитку військово-мобілізаційного потенціалу населення. Київ: Київський інститут ім. І. Сікорського, 2018. 140 с.

можна назвати «віртуально-кібернетичним», і він є основним у дослідженнях інформаційної війни в США та Канаді, де використовується термін «information warfare»¹⁷.

З іншого боку, ідея культуролога М. Маклауена «the medium is the message»⁶ сприймалася по-різному в Старому і Новому світі. В Старому світі акцентувалися на впливі медій на людей і досліджувалися різні аспекти цього впливу. У Новому світі, зокрема в Європі, акцентувалися на значенні медіумів як засобів комунікації.

Однак, в останній декаді XXI ст. спостерігається зближення північноамериканських та європейських дослідників щодо розрізнення понять «information warfare» та «cyberwarfare»⁶. Це означає, що вони визнають важливість як віртуально-кібернетичних аспектів, так і ширшого контексту інформаційних операцій у сучасних конфліктах.

Дослідник Джеймс Грін⁶ пояснив, що термін «cyber warfare» відрізняється від «cyber war» тим, що «warfare» не передбачає обмежень щодо масштабів, тривалості чи рівня руйнування, які зазвичай асоціюються з «війною». «Cyber warfare» включає прийоми, тактику та процедури, які можуть використовуватися в гіпотетичній «cyber war». Термін «війна» передбачає великомасштабні дії, тривалий час і застосування насильства для досягнення цілей.

Отже, «кібервійна» могла би бути тривалим періодом прямих кібератак між націями з масштабним руйнуванням. У заміні використовуються військові кібероперації відповідно до принципу «око за око» (наприклад, кібератака США проти іранських систем озброєння у відповідь на збиття американського безпілотної в 2019 р.). Екстраполюючи цей концепт «кібервійни» на загальний контекст інформаційного протистояння, «інформаційна війна» можна було б визначити як тривалий конфлікт з обміном інформаційними

---

¹⁷ Мелекесцев К. І. Про трактування інформаційної війни: від технічно-кібернетичної до історико-психологічної парадигми. Донецьк, 2022. 6 с.

атаками між силами, де самі інформаційні операції можуть завдавати шкоди на рівні конвенційної війни за кількістю та якістю.

Натомість ми можемо говорити про інформаційні конфлікти, які являють собою серію інформаційних операцій (з боку державних і недержавних акторів міжнародних відносин), спрямованих на підготовку, обґрунтування та проведення воєнних дій. Тому розповсюджений термін «information warfare» слід перекладати як «інформаційне протистояння» або «інформаційні методи війни»⁶.

Доктор історичних наук О. Салата¹⁸ в англomовному дослідженні розкрив інформаційне протистояння нацистської Німеччини та Радянського Союзу в роки Другої світової війни та надав переклад «інформаційне протистояння» в тексті роботи. Водночас у статті розглядаються психологічні та пропагандистські аспекти політики двох тоталітарних держав, а також намагання обмежити доступ ворога до реальної інформації та конкретних даних про ситуацію.

Такий самий переклад використала кандидат філологічних наук Г. Холод¹⁹ у описі конфліктів між недержавними суб'єктами (тобто газетами) наголошується на використанні евфемізмів (дезінформація), а згодом і невербальних (брехня, наклеп) як ознак протистояння.

Тема психологічної війни, яка почала активно підніматися під час Другої світової війни, набула неабиякого значення після війни. Відомими є Л. Фараго «Психологічна війна в Німеччині»⁹ (1942) та К.-Х. Рюдигера «Готовність до ведення війни духу»²⁰ (1944).

---

¹⁸ Салата О. Проблема інформаційного протистояння СРСР та Німеччини в радянській історіографії. Київ, 2018. 22 с.

¹⁹ Холод Г. Я. Інформаційне протистояння в друкованих ЗМІ на прикладі газети «Кіно» та «Кіно-газети» (1930). Соціальні комунікації: теорія і практика: науковий журнал. Т. 3. Київ : Видавництво журналу «Соціальні комунікації: теорія і практика», 2016. С. 188–198.

²⁰ Ягупов В. Морально-психологічне забезпечення: Підручник. URL: <http://medbib.in.ua/psihologichni-viyni-operatsiji-yakskladovi36879.html> (дата звернення 01.04.2017).

Дослідження в галузі психологічної війни продовжувалися, зокрема відомі роботи середини ХХ ст. можна згадати «Посібник з ведення психологічної війни»²¹, виданий у 1955 р. У. Догерті та М. Яноцем, книгу П.Лайнбарджера «Психологічна війна»¹⁰, видану в США на початку 60-х рр. ХХ ст. термін «психологічна війна» (як менш впливовий похідний) з'явився наприкінці Другої світової війни в 1945 році, коли капітан ВМС США Е.Захаріас використав його у військовому сенсі, щоб прискорити капітуляцію Японії. Але лише в 1957 році його почали використовувати в офіційних документах США.

Військові вчені одностайно визнають, що інформаційна війна є невід'ємною частиною військового мистецтва. Один із англійських учених П.Г. Уорбертон (про якого згадував у своїх творах російський письменник В.Г.Крисько) писав: «Сьогодні основним завданням у війні є не знищення збройних сил противника, як це було раніше, а підрив морального стану населення ворожої країни в цілому і до рівня, щоб воно змусило свій уряд піти на мир. Збройні зіткнення армій – це лише один із засобів до досягнення цієї мети»²².

Зараз, коли концепція інформаційного простору активно входить у суспільне життя, ми не можемо ігнорувати той факт, що і в Німеччині, і в Радянському Союзі, починаючи з 1920-1930-х рр. сформувався власний інформаційний та ідеологічний простір, заснований відповідно на нацистській та комуністичній ідеологіях.

Переваги інформаційного впливу розуміло і радянське керівництво – один із головних противників у цій війні. З перших днів існування Радянського Союзу головним політичним завданням більшовицької партії та радянської влади було інформаційний вплив на масову свідомість людей. У передвоєнний період радянське керівництво створило надзвичайно потужний

---

²¹ Куцька О. Агітація, пропаганда, інформаційно-психологічна війна: історія виникнення термінів, їх значення та взаємозв'язок // Наукові праці: серія «Історія». Київ, 2018. 8 с.

²² Крисько В. Г. Секрети психологічної війни. Перипетии психологической войны. URL: <http://www.eartist.narod.ru/text19/011.htm> (дата звернення 10.04.2023).

пропагандистський апарат, який працював шляхом формування необхідних установок у свідомості населення багатонаціональної держави. Одним із таких поглядів був добре відомий наратив про непереможність радянської армії, який мав глобальні наслідки між 1941 і 1945 роками.

Німеччина за часів Третього рейху також є прикладом із 80 мільйонами німців і лідерами рейху, зокрема рейхсміністра Міністерства народної освіти і пропаганди Й. Геббельса, приваблювали ідеї А. Гітлера. Крім того, методи пропаганди, розроблені самим Геббельсом, не тільки переконали німецький народ у правоті фюрера, але й сприяли добровільній здачі великої кількості російських солдатів німцям під час війни. За дослідженнями історика В.Короля, здалося приблизно 6,4 млн осіб.

Дієвість нацистської пропаганди оцінили й «органи», помічає О. Гогун. За виявлення ворожої листівки чи власівської газети червоноармійця розстріляли. За всю радянсько-німецьку війну військові трибунали (звичайно, не тільки за розкриття ворожої пропаганди) засудили до смертної кари 167 тис. осіб. Враховуючи дані, надані нам О. Горгоном, можна зробити висновок, що значна частина населення дійсно постраждала від нацистської пропаганди, але було й багато перебіжчиків, які переходили на бік німців, щоб адаптуватися до існуючих умов і зберегти їх життя.

Таким чином, сила інформаційного впливу може бути надзвичайно потужною. І хоча наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр. такого поняття, як «інформаційний простір» ще не існувало, усі методи та прийоми, які використовувала Німеччина та Радянський Союз свідчили про розвиток і актуалізацію інформаційної політики в Європі.

Проблема інформаційного впливу на свідомість населення окупованих територій України в роки Другої світової війни – одна з тем, яка цікавить сучасну вітчизняну історичну науку. Вона практично не вивчалась у період існування Радянського Союзу. У СРСР у цей період не розглядалося такі поняття, як «інформаційні технології», «німецький інформаційний простір», засоби та механізми формування інформаційного простору. Радянськими

істориками досліджувалися переважно ідеологічна пропаганда серед населення з пріоритетним напрямком – Комуністична партія – гегемон та організатор соціалістичного життя²³

Частково досліджувалися методи та механізми агітації та пропаганди, коли мова йшла про нацистське керівництво та німецьку окупаційну владу. Цим пояснюється відсутність узагальнюючих праць із цієї проблеми у вітчизняній історіографії, недостатньо досліджено окремі аспекти важливого питання інформаційного протистояння в сучасній українській історичній науці.

Вітчизняну історіографію з проблеми інформаційної пропаганди та інформаційного протистояння сторін, які воювали в роки Другої світової війни у науковому просторі колишнього СРСР в цілому, і України зокрема, умовно можна розділити на три періоди:

- перший – 1950-80-ті рр., коли дослідження пропаганди Третього рейху вітчизняними істориками відбувалося під ідеологічним пресом Комуністичної партії і подавалося лише як боротьба двох ідеологій;
- другий – 1990-ті рр., коли пропагандистська діяльність нацистської Німеччини досліджувалася лише в контексті загальних проблем, але як окреме питання розглядалося повсякденне життя населення окупованих територій та вплив пропаганди на його психологічний настрій;
- третій період – з кінця 1990-х рр. і до сьогодні. Цей період займає у вітчизняній історіографії надзвичайно важливе місце: українські історики навіть у загальних працях більш глибоко досліджують пропаганду нацистської Німеччини та її вплив на морально-психологічний стан населення окупованих територій.

На жаль, дослідження питання німецького інформаційного простору та інформаційного протистояння СРСР і Німеччини як окремої теми в сучасній Україні відсутнє, а самі терміни в історичній літературі практично не

---

²³ Салата О. О. Інформаційне протистояння між Німеччиною та СРСР в історіографії // Київські історичні студії. Вип. 1(6). Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. С. 52–62

використовуються для характеристики окупаційного періоду в СРСР та інших країнах, що були окуповані гітлерівською Німеччиною.

Питання впливу нацистської пропаганди на населення окупованих територій для дослідників було найголовнішою проблемою, але вивчення морально-психологічних настроїв населення України в період німецької окупації ґрунтувалося на ідеологічній аксіомі про патріотизм і героїзм радянських людей, готових до самопожертви заради перемоги соціалізму. Нацистська Німеччина, маючи досвід програної Першої світової війни, розбудовуючи зруйновану державу, зробила ставку на розвиток інформаційного простору як у самій Німеччині, так і на теренах Європи. Ця система почала утверджуватися ще в 1920-ті рр. Ефективність і негативні наслідки інформаційної політики Німеччини розкривають праці радянських публіцистів Л. Гінзбурга, Д. Мельникова, Л. Чорної.

Сучасні фахівці наголошують на тому, що з часу незалежності України росія веде систематичну інформаційну пропаганду²⁴. Вона була посилена у час правління В. Януковича. Ще на початку російської агресії, під час організації операції захоплення Криму фахівці Національного інституту стратегічних досліджень зауважували, що військова операція російської федерації супроводжувалася діями інформаційно-психологічної кампанії, направленої з однієї сторони на російську аудиторію, а з іншої – на українську та почасти західну²⁵.

Основні завдання цієї спеціальної інформаційної операції склалися із деморалізації українських армії, силових відомств, суспільства, а також спонукування останніх до державної зради. Окрім цього, не менш важливим було і формування у мешканців росії та України фейкового «медіабачення» військових подій, штучне створення виду масової підтримки дій росії із боку

---

²⁴ Горбань Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. Вип. 1. С. 136–141.

²⁵ Чмир Я. Інформаційна війна як ключова загроза демократичному державотворенню України // Державноуправлінські студії. 2019. № 10. С. 1–11.

населення Півдня та Сходу України, історії²⁶ тощо. Вказані завдання здійснювалися через різноманітні канали комунікацій: традиційні та електронні засоби масової інформації, Інтернет, соціальні мережі. З моменту повномасштабного російського вторгнення (24 лютого 2022 р.) ворожа пропаганда активізувалася.

Безліч фейкових новин були запуснені із провідних тамтешніх телеканалів, які досі активно використовують пропагандистські матеріали для виправдання агресії. Російські як традиційні, так і електронні засоби масової інформації і надалі продовжують поширювати інформацію про т. з. «неонацистів» (чи «нацистів») в Україні²⁷.

Такий наратив є своєрідною спробою позбавити Україну важливості та суб'єктності на міжнародній площині. Крім цього, російська пропаганда наголошує на тому, що вся «проблема» у конкретних «нацистах» та «бандерівцях», які начебто займаються гнобленням російськомовного народу України²⁸. З іншої сторони, ворожі ЗМІ ганебно уникають слова «війна». Зауважимо, що в росії за його використання можна одержати тюремний строк до 15 років. Відтак, часто російська агресія на суверену державу прикривається словом «спецоперація». Очевидно, що коли ворожа армія намагається захопити іншу країну, обстрілює її міста та вбиває цивільних (утім і жінок та дітей) це є війною та навіть тероризмом.

Така маніпуляція у термінах має на меті замаскувати реальні плани та дії російської влади, збити з пантелику консервативних її прихильників, для яких саме явище війни із Україною може стати негативним, незважаючи на усі старання пропагандистів. Крім цього, в інформаційній війні росії містяться спроби дискредитувати українське військове та політичне керівництво і

---

²⁶ Паршин І. Термін «Мала Русь» у документах XIV століття // Княжа доба: історія та культура. 2019. Вип. 13. С. 215–224.

²⁷ Калініченко Б. Визначальні напрями формування стратегії протистояння інформаційній війні // Держава і право. Серія : Політичні науки. 2019. Вип. 83. С. 61–73.

²⁸ Меренюк С., Меренюк Х. Україно-російська гібридна війна. Україна в умовах трансформації міжнародної системи. Львів, 2019. С. 47–51.

висвітлити їх як «зрадників»²⁹. Яскравим прикладом слугує міт про президента «втікача» В. Зеленського. Зауважимо, що в росії систематично висвітлювалася ненависть українців, які нібито негативно відносяться до росіян³⁰. Зокрема, доволі поширеною була легенда про «розп'ятого хлопчика нацистами України». Водночас, вторгнення в Україну російських військ висвітлюється у ЗМІ як необхідність, адже «якби не путін, то б в Україну прийшли сили НАТО»³¹. Інший міф, який поширює російська влада, – обстріли міст виключно українськими силами.

Зокрема, «Крим. Реалії»³² повідомляли, що 85 % шкоди Маріуполю було завдано вояками «Азову». Зрозуміло, що насправді ж російські війська не зуміли швидко взяти місто Маріуполь, тому вдаються до повного його знищення. Вказані аргументи не мають жодного логічного пояснення, крім цього, міжнародні товариства володіючи сучасними технічними засобами, відслідковують напрям бомбардування чи ракетного обстрілу. Зауважимо, що лише протягом першого тижня війни зібрано тисячі фактографічних підтверджень злочинів армії росії. Можемо припустити, що подібні заяви робляться виключно для внутрішнього споживання³³.

Очевидно, що сучасна російська «еліта», принаймні частково готова до розриву зв'язків із Західним світом, а тому повний контроль над настроями свого населення є важливим фактором стабільності путінського режиму³⁴. Безперечно, що повністю контролювати інформаційне поле в умовах ХХІ ст. неможливо, і частина правдивої інформації все ж потраплятиме до загального

---

²⁹ Феценко І. Інформаційна війна як органічна складова сучасного збройно-політичного конфлікту // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2021. Вип. 13 (1). С. 96–103.

³⁰ Там само

³¹ Парфенюк І. Інструментарій інформаційних війн: традиційні та новітні засоби // Вісник Книжкової палати. 2019. № 1. С. 7–10.

³² Там само.

³³ Патлашинська І.В. Сучасна російсько-українська інформаційна війна: завдання, методи та особливості використання. URL:

<http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/15.pdf> (дата звернення: 17.05.2023)

³⁴ Ryzhuk O. Providing information security of Ukraine during the hybrid war // Politicus. 2018. Vol. 2. P. 147–150.

інформаційного простору. З іншої сторони, Україна активно проводить інформаційну політику, метою якої є боротьба із російською пропагандою³⁵. Зокрема, діє програма повідомлення населення щодо можливих інформаційних фейків із боку ворога³⁶. Так, із кінця лютого 2022 р. відбулося докладне інформування українського населення: особливо наголошувалося на тому, що довіряти можна лише офіційним українським джерелам інформації. Це дало змогу протистояти традиційній російській тактиці, яка передбачала викид неправдивої інформації та максимальне її розповсюдження у соціальних мережах та інших загальнодоступних каналах³⁷. Це нейтралізувало важливим російський «козир»: можливість в атмосфері таємничості та невідомості розмножувати неправдиву інформацію та поширювати панічні настрої.

Постійне ошуканство та відкрита пропаганда, постановочні сюжети та сумнівні експертні висновки стали причиною того, що російські версії подій не заслуговували довіри у світовому інформаційному просторі³⁸. Великою помилкою російської інформаційної політики стало поширення інформації, що начебто, «пригноблені» українці очікують на «визволителів»³⁹. Так, небачений раніше опір населення України та кривава реальність вплинула на деморалізацію війська росії⁴⁰.

Зважаючи на те, що інформаційні війни стають все більш актуальними в сучасному світі, дослідження їх історіографії має велике значення. Спочатку було проведено аналіз наукових праць, що стосуються інформаційних аспектів Другої світової війни. Було встановлено, що історіографія цього періоду фокусується на ролі пропаганди та психологічних аспектах війни. Значний

---

³⁵ Парфенюк І. Інструментарій інформаційних війн: традиційні та новітні засоби. Вісник Книжкової палати. 2019. № 1. С. 7–10.

³⁶ Горбань Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. Вип. 1. С. 136–141.

³⁷ Патлашинська І.В. Там само

³⁸ Frizell J. War and modern taxation. *Global Taxation*, 2022. Vol. 1. P. 43–66.

³⁹ Патлашинська І.В. Там само

⁴⁰ Калініченко Б. Визначальні напрями формування стратегії протистояння інформаційній війні // Держава і право. Серія : Політичні науки. 2019. Вип. 83. С. 61–73.

акцент робиться на використанні радіо, газет та кіно для маніпуляції масовою свідомістю та формування образів ворога.

Також було проведено аналогічний аналіз історіографії російсько-української війни. Тут виявлено значний розрив між російською та українською історіографіями. Російська історіографія надає перевагу офіційній російській позиції, яка спрямована на виправдання агресії та розповсюдження дезінформації. Зокрема, російські джерела намагаються перекрутити факти та змінити історичну нишу війни. З іншого боку, українська історіографія ставить акцент на розкритті російського агресора та розголошенні маніпуляційної російської пропаганди.

Таким чином, можна зазначити, що інформаційні війни в обох війнах виявилися необхідним інструментом для досягнення військових та політичних цілей. Проте, хоча існує деяка схожість в історіографії, відмінності між підходами російської та української історіографій є суттєвими. Це свідчить про важливість критичного аналізу джерел та об'єктивного підходу до вивчення інформаційних війн.

1.2. Джерельна база дослідження

Друга світова війна була глобальною війною, який залучив кілька країн і мав значний вплив на світ. Інформаційна війна відіграла вирішальну роль у формуванні громадської думки та впливі на результат війни. «Пропаганда привела нас до влади, пропаганда дозволила зберегти владу, пропаганда дасть нам змогу завоювати світ», – цей лозунг націонал-соціалістів зразка 1935 р. не був декларативним. Адольф Гітлер, і це відображено в його праці «Моя боротьба» («Mein Kampf»²⁸), надавав великого значення пропаганді, більше того, сформулював основні методи пропагандистських впливів.

Під час Другої світової війни *газети* використовувалися як один із головних засобів пропаганди. Уряди країн, що брали участь у війні, активно використовували газети для поширення своїх ідей, мобілізації населення та підтримки військових зусиль. У період війни велика увага приділялася

візуальним матеріалам (*зображальним джерелам*), таким як постери, які використовувалися для пропаганди. Ці постери зазвичай мали сильні та емоційні зображення, які намагалися мобілізувати патріотичні почуття та підтримку населення. У роки війни багато радянських художників з різних республік брали участь у створенні агітаційних плакатів (Іраклій Толідзе). Промоційні матеріали для кожного регіону виготовлено з урахуванням менталітету бійців на передовій та специфіки виду допомоги.

Наприклад, найпершим військовим плакатом був «Безжально розгромимо і знищимо ворога!»⁴¹, створений до вечора 22 червня 1941 р. групою художників-плакатистів «Кукринікси» у складі М. М. Купріянова, П. Крилова та Н. Соколова. 23 червня він уже був розклеєний на стінах будинків, а вже 24 червня видавництво «Искусство» почало друкувати його багатотисячними тиражами. Постер «Сином Горжуся!»⁴² («Motherland is Calling!») став одним з найбільш відомих та символічних постерів радянської пропаганди. Він був створений у 1941 р. та зображав силу та готовність Радянського Союзу до війни. Цей постер використовувався для залучення добровольців до армії та підтримки патріотичних настроїв серед населення. Інший приклад – постер «Бей врага как его били отцы и старшие братья-матросы октября!»⁴³ («Beat the enemy like older brothers-sailors of October!»). Цей постер був поширений в СРСР і зображав сильних та героїчних моряків, які борються проти ворога. Він спонукав до активної оборони та виступу проти нацистського вторгнення. Також було створено багато інших постерів, зокрема: «За тебе, товаришу!»⁴⁴ («For You, Comrade!»)– цей постер показував радянського солдата, який бореться проти нацистського ворога, і закликав усіх громадян підтримувати зусилля червоної армії; «Смерть фашистським

---

⁴¹ Маєвський О., Борчук С. Креолізовані тексти на сторінках енциклопедичних видань (на прикладі провідних енциклопедичних проєктів СРСР та російської федерації). Український історичний збірник, Вип. 20, 2018. 12 с.

⁴² Там само.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

загарбникам!» («Death to Fascist Invaders!»)⁴⁵ – мав на меті мобілізувати населення до активної боротьби проти фашистських загарбників та показував героїчного радянського солдата, який виступає проти ворога; «Рідна країна в небезпеці!» («The Homeland is in Danger!»)⁴⁶ – ставив акцент на загрозу нацистського вторгнення і закликав усіх громадян захищати свою рідну країну від ворога; «Вперед, до перемоги!» («Forward to Victory!»)⁴⁷ – постер показував бойовий дух радянського народу та Червону армію, які йдуть вперед до перемоги над фашистськими загарбниками.

Ці постери та інші візуальні матеріали в газетах допомагали урядам створювати сприятливу атмосферу, спонукали населення до підтримки військових зусиль, підвищували мобілізацію та національну єдність. Вони були потужним інструментом пропаганди, спрямованим на формування уявлень та переконань серед населення під час війни.

У Радянському Союзі активно пропагувалась роль жінок у громадянській війні, зображаючи їх як героїв та захисників. Часто в газетах з'являлися фотографії та статті про жінок, які воювали на фронті, займали військові посади та допомагали в боротьбі з нацистськими загарбниками. Це було зроблено з метою мобілізації і підтримки патріотичних настроїв серед населення. Більше того, преса характеризувала жінок у військовій промисловості як «підмінників» чоловіків на фронті, але до 1945 р. їхню військову роботу вважали «нежіночою».

Основною формою радянської пропаганди була *періодична преса*. Нацизм, сформований на основі образу ворога Німеччини, нацистського керівництва та радянської пропаганди, став важливим чинником морально-політичної підготовки Радянського Союзу до війни. Важливою частиною радянської пропаганди було рішуче неприйняття расизму, нацизму,

---

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

антисемітизму та шовінізму як прояву універсальної складової ціннісного акценту.

Мета агітаційно-пропагандистської роботи – зменшити соціальний тиск, сприяти підвищенню морального духу армії та продуктивності праці в тилу. Майже всі подібні матеріали можна загалом поділити на дві категорії – це зображення «своїх» і ворожих. «Свої» в рекламних матеріалах представлені як сильні, впевнені особистості. Як правило, широко використовуються зображення національних символів, політичних лідерів і популярних історичних діячів (часто пов'язаних із військовою історією). Сама війна в таких матеріалах постає справедливою, зумовленою необхідністю вирішення важливого загальнонаціонального завдання (наприклад, «порятунку європейської цивілізації від більшовизму» або «захисту соціалістичної Батьківщини від німецько-фашистських загарбників»)⁴⁸. Народ постає як єдина і незламна сила. В пропагандистських матеріалах перебування на фронті не зв'язується з небезпекою.

Військові успіхи широко використовувалися з пропагандистською метою. У повідомленнях Радінформбюро щодня докладно розповідалося про вдалі дії радянських підрозділів, перераховувалися чи не всі населені пункти, відбиті у ворога. Велика увага приділялася опису втрат противника, практикувався переказ показань полонених-«очевидців» про низький бойовий дух ворога.

Видавався «Блокнот агітатора»⁴⁹ – масовий журнал Головного політичного управління Радянської Армії і ВМФ в допомогу армійським і флотським агітаторам. Публікував матеріали про подвиги радянських людей на фронті і в тилу. Виходив із серпня 1942 р. двічі на місяць⁵⁰. У роки Другої світової війни «Блокнот агітатора» видавався російською, азербайджанською, вірменською, грузинською, казахською, узбецькою, татарською мовами.

---

⁴⁸ Крисько В. Г. Там само.

⁴⁹ «Блокнот агітатора». URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/122/209.htm> (дата звернення: 03.06.2023).

⁵⁰ Крисько В. Г. Там само.

Основними завданнями були: роз'яснення політики КПРС і радянського уряду з питань будівництва Збройних Сил, пропаганда революційних, бойових і трудових традицій радянського народу і його Збройних Сил, роз'яснення вимог військової присяги і статутів, узагальнення досвіду армійських і флотських агітаторів⁵¹.

Вороги в рекламних матеріалах представлені як жалюгідні, безпорадні, нелюдські монстри. У деяких випадках центральною ланкою агітаційного матеріалу стає не сам ворог, а нелюдність і руйнівність його дій. Це було пов'язано з необхідністю одночасно придушити у солдатів страх перед ворогом, виховати в них рішучість і позбутися образу ворога – зробити його менш сприйнятним як людину та полегшити по ньому стріляти.

У таких матеріалах, як правило, присутній яскравий мотив захисту Батьківщини та своєї країни, а також мотив помсти. Зображення ворожих політичних лідерів часто використовуються в непривабливий спосіб. У пропагандистських фільмах боєздатність і особисті якості ворожих солдат часто описуються як дуже низькі. Вони виглядають зарозумілими й дурними, особливо в безпеці, але виявляють боягузтво в бою. Виявляється, ворогів у таких фільмах легко вбити.. Так, наприклад, в заключному епізоді радянського фільму «Два бійці» (1943)⁵² головні герої удвох безперешкодно розстрілюють колони німців, що наступали.

За вказівкою Й. Сталіна, наприкінці 1940 р. Комінтерн і БРП(к) розгорнули в Болгарії одну з наймасштабніших і найуспішніших пропагандистських кампаній у всій Другій світовій війні – Соболевську акцію⁵³. Вона мала на меті чинити тиск на думки прем'єр-міністра Болгарії Богдана Філова і болгарського царя Бориса III, щоб вони прийняли пропозицію

⁵¹ «Блокнот агітатора» Там само.

⁵² UAКІНО.LU Двоє бійців. URL:<https://uakino.lu/13572-dva-bojca-1943.html> (дата звернення: 13.11.2023)

⁵³ Дневник Скандалната точка 12 в Соболевата акция и българският отказ. URL:https://www.dnevnik.bg/dnevnikplus/2009/02/25/681415_skandalnata_tochka_12_v_sobolevata_akcija_i/ (дата звернення: 6.05.2023)

СРСР про укладення пакту про взаємодопомогу з Болгарією. У ході Соболевської акції активісти БРП(к), за підтримки своїх союзників з політичного кола «Ланка», БЗНС і БРСДП домоглися відправлення сотень звернень, телеграм і відозв. У них представники всієї болгарської громадськості – робітники, селяни, інтелігенція, старшокласники, студенти та інші закликали Народні збори, уряд Болгарії і царя Бориса III прийняти пропозицію СРСР. Оцінки кількості зібраних підписів варіюються в межах від 340 тис. до півтора мільйонів⁵⁴.

За роки війни було випущено 150–180 пропагандистських фільмів (із загального числа близько 1300). У кінотеатрах перед кожним сеансом влаштувався перегляд (обов'язковий, пропустити було неможливо) пропагандистського кіножурналу «Die Deutsche Wochenschau»⁵⁵ – на початку війни тривалістю 10–15 хв., наприкінці – вже півгодини.

У 1940-ві рр. нацисти зняли низку псевдодокументальних фільмів у спробі зобразити в негативних барвах євреїв і тим самим виправдати «остаточне рішення». Зокрема, у Терезинському гетто був знятий фільм «Фюрер дарує євреям місто», кілька разів демонструвався представникам Червоного хреста (режисер фільму Курт Геррон пізніше загинув у таборі смерті).

Російсько-українська війна, яка почалася в 2014 р., була насичена пропагандою з обох сторін. Російська та українська пропаганда використовувалася для впливу на громадську думку щодо триваючої війни між двома країнами. Російська пропагандистська кампанія спрямована на створення образу росії як жертви західного істеблішменту, а українська пропаганда зображує росію як агресора. Маніпуляція та дезінформація

---

⁵⁴ Дневник Скандалната точка 12 в Соболевата акция и българският отказ. URL: https://www.dnevnik.bg/dnevnikplus/2009/02/25/681415_skandalnata_tochka_12_v_sobolevata_akcija_i/ (дата звернення: 6.05.2023)

⁵⁵ Фотографії Старого Львова. Уривок з пропагандистського кіножурналу «Die Deutsche Wochenschau». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-nmue6FfWUM> (дата звернення: 04.06.2023).

набрали обертів під час Революції Гідності. Кремль використовував пропаганду для виправдання своїх дій в Україні, таких як анексія Криму, для поширення дезінформації про український уряд та виправдання своїх дій при повномасштабному вторгненні. Російські ЗМІ зображували проросійських сепаратистів як борців за свободу, а українських військових – як агресорів, тоді як уряд України зображували як фашистський режим, який має на меті придушення російськомовних в Україні. Російська пропаганда також зображує західні ЗМІ упередженими та зосередженими на антиросійських поглядах. Російська версія подій подається для урізноманітнення громадської думки, тоді як українська пропаганда використовує емоційні заклики для залучення підтримки.

Розглянемо декілька фейків:

1. «Спеціальна воєнна операція».

Від початку агресії в лютому 2014 р. росія рішуче заперечувала факт війни з Україною. Під час її змішаної фази (на Сході України) Кремль оперував концепцією «громадянської війни»: визнаючи масштаби війни, але відмовляючись визнавати себе його учасником. Прикриватися «трактористами» та «ополченцями» стало неможливо, коли 24 лютого російська армія почала повномасштабне вторгнення. Але в той момент, коли маска була знята, страшне слово «війна» зникло з лексикону офіційної пропаганди і було замінене більш лагідним поняттям: «Спеціальна військова операція» («СВО»)⁵⁶. Слово «операція» означає звести до мінімуму драми. Дія швидка, локалізована, обмежена по силі та спрямована на певне зло, а не на затяжну війну проти цілої нації. Росіяни мають вірити, що «СВО» їм мало зашкодить, що це не агресія, а «місія» з конкретними легітимними цілями. Крім того, росія настільки недооцінювала Україну, що переконала себе, що «повноцінна» війна з Україною не лише непотрібна, але й неможлива в принципі. Чим далі, то більше поняття «Спеціальна воєнна операція» виглядає

---

⁵⁶ Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html> (дата звернення: 25.04.2023)

брехливим і непрактичним для опису ситуації. Як наслідок – російська пропаганда почала потроху повертати у вжиток адекватне слово «війна», але своїм противником у війні Москва називає Захід та НАТО, як і раніше заперечуючи війну з Україною⁵⁷.

2. «Денацифікація».

Однією з головних цілей «СВО» Путін оголосив денацифікацію⁵⁸. Таким чином, Москва намагалась відмовити Захід від допомоги «українським нацистам» і представити російському населенню справу так, ніби-то «Спецоперація» – це продовження дідівської справи Другої світової війни. Крім того, мета денацифікації виправдовує надзвичайні репресивні заходи та звірства в ім'я викорінення «абсолютного зла». Невдовзі стало зрозуміло, що на практиці те, що росіяни називали «денацифікацією», означало деукраїнізацію та геноцид – типові нацистські цілі. Зрештою, навіть для звичайних громадян рф гасло стало неоднозначним: телефонні опитування показали, що росіяни не можуть пояснити, що означає денацифікація. Багато представників нижчої ланки кремлівської пропагандистської системи не можуть навіть правильно вимовити і написати слово⁵⁹.

3. «Z».

Спочатку Z та інші значки і латинські літери були всього лише тактичними знаками, нанесеними на бойові машини російських сил вторгнення. Завдяки численним фото і відео з України вони стали візуально впізнаваними, а відтак найвідоміший тактичний знак Z політтехнологи перетворили на бренд для прихильників агресії. З ним почали випускати сувенірну продукцію, його чіпляли на вивіски, дітей та дорослих вишиковували літерою Z у флешмобах. Дійшло до абсурду, коли видання SOTA опублікувало методичку для блогерів на підтримку російської армії. У

---

⁵⁷ SPRAVDI 10 фіаско російської пропаганди у 2022 році. URL:<https://spravdi.gov.ua/10-fiasko-rosijskoj-PROPAGANDY-U-2022-ROCI/> (дата звернення: 17.04.2023)

⁵⁸ FREEDOM. План по «денацификации». Чего добивался Путин. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=Aya7KX4SQwM> (дата звернення: 3.06.2023).

⁵⁹ SPRAVDI. Там само.

своїх публікаціях вони зобов'язані були використовувати хештеги *ZaRosію*, *ZaNashix*, *ZaPutіna*. *Z* перетворилась в росії на сакральний символ, над яким заборонено жартувати. За коментар «*Z означає засранці*» мешканця Сургута оштрафували на 40 тис. руб.⁶⁰.

4. Біолабораторії, заражені гуси, бойові комарі.

Одним з гучних звинувачень російської пропаганди, яке періодично спливає в різних інтерпретаціях та під різними інформаційними приводами, є розробка в Україні біологічної зброї⁶¹. Насправді ІПСО про біологічну зброю реалізується із досить витонченим розрахунком. Ця тема паразитує на глибинних людських фобіях і архетипічних загрозах: невидимої зарази, птахів, які несуть смерть тощо. У таке можна не вірити, але психологічно важко перестати побоюватися. Втім, поки нічого крім висміювання та чергового свідчення власної неадекватності, ця кампанія Москві не принесла⁶².

5. Істерики та ненависть на російському ТБ.

Надмірні емоції – одна з ознак маніпуляції. Не дивно, що маніпулюючи росіянами, наче великою тоталітарною сектою, пропаганда змушена весь час вдаватися до запаморочливих ескапад. Емоції допомагають приховувати невідповідність змісту заяв, наприклад: «Ми звільняємо людей – треба стерти міста з лиця землі», «ми захищаємо українців – будемо бомбити, нехай всі замерзнуть взимку». Прикметною подією 2022 р. стала «словесна нестриманість» одного зі штатних кремлівських топ-пропагандистів Володимира Соловйова на адресу канцлера Німеччини, коли він назвав О. Шольца «нацистською недобитою сволотою» та порівняв з А. Гітлером⁶³.

⁶⁰ SPRAVDI. Там само.

⁶¹ Патрушев заявив про радіоактивну небезпеку для Європи через влучання у склад зброї в Україні // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-patrushev-radioaktyvna-nebezpeka-vijna/32418917.html> (дата звернення: 25.04.2023).

⁶² SPRAVDI. Там само.

⁶³ 24 канал. Погрожує ударами по Німеччині: Соловйов назвав Шольца та Бербок «нацистами» через танки Leopard URL: https://24tv.ua/solovyov-nazvav-sholtza-berbok-natsistami-cherez-tanki-leopard_n2242962. (дата звернення: 3.06.2023).

Гострі випадки російської державної пропаганди проти канцлера засвідчили світові легкість, з якою росіяни навішують на будь-кого ярлики «нацист» і «фашист». Зокрема, на українців, які є мішенню інформаційних атак на екранах російського телебачення вже багато років. Ця істерика – лише один з прикладів незліченних та регулярних «двохвилинок ненависті» російських пропагандистів.

Агресивний стиль російських ефірів не лише викликає відразу у нормальних людей, але й дає фактичний матеріал для дослідження мови ворожнечі та її ролі у геноциді в Україні, який буде розслідуватися міжнародними судовими інстанціями. А ще це демонструє глибокі психічні проблеми російської колективної свідомості, які доведеться лікувати після повалення путінізму.

Отже, можемо зробити висновки, що постери Другої світової війни та фейки з російської федерації щодо України мають важливе значення у контексті розуміння інформаційної війни, яка є актуальною темою сучасної світової політики.

Виступи володимира путіна та його прибічників є значущими джерелами інформації для аналізу інформаційної війни. Путін часто використовує свої виступи для поширення спротиву до Заходу, підкреслюючи роль росії як головного гравця на світовій арені. Ці виступи слугують інструментом маніпуляції масовою свідомістю та формування негативного ставлення до країн, які не відповідають інтересам росії.

Під час Другої світової війни також є важливі джерела інформації, що допомагає зрозуміти, як інформаційна війна впливала на сприйняття подій і геополітичний контекст того періоду. У цей час пропаганда була одним із ключових інструментів для маніпулювання настроями населення та формування певних уявлень про ворога. Результати такої інформаційної війни мають надзвичайно важливе значення для вивчення маніпулятивних методів та їх впливу на суспільство.

Фейки, що походять з російської федерації та стосуються України, також є часто використовуваним інструментом в інформаційній війні. Російські фейки спрямовані на спотворення фактів, розпалювання конфлікту та дискредитацію українських інституцій та влади. Вони часто набувають широкого розповсюдження, особливо через соціальні медіа, і мають значний вплив на громадську думку та міжнародне сприйняття війни.

Загальний висновок щодо джерельної бази вказує на важливість критичного аналізу та перевірки інформації, особливо в умовах інформаційної війни. Це відображають різні аспекти та прийоми маніпулювання інформацією з метою досягнення політичних цілей. Врахування цих джерел інформації допоможе покращити наше розуміння інформаційної війни та розпізнавати маніпуляції та дезінформацію у сучасному світі.

1.3. Методологія дослідження

Дослідження інформаційних війн є надзвичайно багатогранною проблемою, яка включає різні аспекти вивчення. Методологія даного дослідження зумовлена часними підходами до історичного пізнання та ґрунтується на загальнонаукових принципах і методах.

Головними принципами, які лягли в основу дослідження, є принципи історизму, науковості, об'єктивності, системності, всебічності, комплексного підходу. Так, за допомогою принципу історизму розглянуто питання, як інформаційні засоби керувалися військовими та політичними цілями під час Другої світової війни, як розповсюджувалися пропагандистські матеріали та які ефекти це мало на масову свідомість та які конкретні інформаційні методи та технології використовувалися під час російсько-української війни, як це відрізняється від Другої світової війни і які наслідки це має для сучасного світу. Такий підхід дозволяє краще розуміти вплив інформаційної війни на війни та розвиток суспільства в різних історичних періодах.

Використання принципу об'єктивності дозволило отримати цілісну картину у формуванні думок міжнародної громадськості та підтримці

військових операцій. Різні країни використовували різні методи пропаганди та розповсюджували свою інформацію для досягнення своїх політичних та військових цілей. За допомогою принципу об'єктивності, журналісти та інші джерела інформації могли намагатись встановити правдивість повідомлень та дійсний стан речей. Цей принцип використаний також при аналізі історичних джерел, що відтворюють події та процеси даного періоду неупереджено та правдиво.

Системний метод інформаційної війни є комплексним підходом до ведення інформаційних операцій, який використовується під час конфліктів і воєн. Цей метод базується на системному аналізі, плануванні та координації інформаційних дій з метою досягнення стратегічних цілей. Радянський Союз та нацистська Німеччина активно використовували засоби масової інформації, пропаганду та розповсюдження фейкової інформації для маніпулювання уявленнями населення і залучення його на свою сторону. У сучасних російсько-українській війні інформаційна війна також займає важливе місце. Російська федерація використовує різноманітні інформаційні канали, засоби масової інформації, соціальні мережі та інтернет-ресурси для поширення пропаганди, дезінформації та маніпуляцій з метою впливу на суспільну думку в Україні та за кордоном.

Принцип всебічності, якщо посилатися на всеосяжне пізнання предмета, дозволяє здійснити глибокий аналіз розвитку інформаційної війни під час заявлених війн. Під час Другої світової війни інформаційна війна відіграла важливу роль, вона виявилася досить ефективною і мала значний вплив на хід подій. Російська федерація використовує широкий спектр засобів для маніпуляції інформацією та впливу на свідомість українського населення і міжнародну спільноту. Це включає в себе контроль над телебаченням, розповсюдження фейкових новин, хакерські атаки на інформаційну інфраструктуру та інші методи.

Принцип комплексності, взаємозумовлений та взаємоузгоджений розвиток системи, є важливою складовою в контексті інформаційної війни під

час Другої світової війни та російсько-української війни. Цей принцип передбачає, що система повинна розвиватися та функціонувати як єдиний організм, взаємодіючи з оточуючим середовищем та реагуючи на зміни в ньому. У контексті інформаційної війни це означає, що робота та дії системи повинні бути взаємозалежними та взаємноузгодженими, щоб забезпечити ефективну боротьбу з дезінформацією, пропагандою та іншими інструментами інформаційної агресії. Система повинна бути здатна аналізувати, перетворювати та поширювати інформацію з метою виявлення та протидії ворожій діяльності. Такий підхід дозволяє створити комплексну систему, що охоплює різні аспекти інформаційної війни, включаючи технічні, технологічні, соціальні, психологічні та стратегічні аспекти.

Серед основних наукових методів, які були використані в дослідженні, є: метод аналізу і синтезу, індукції та дедукції, діалектичний, метод періодизації та узагальнення. Зокрема, методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції використано під час опрацювання джерельної бази та історіографії проблеми. Діалектичний метод сприяв висвітленню подій і явищ інформаційних війн з урахуванням причиннонаслідкових зв'язків.

Метод періодизації є важливим інструментом в дослідженні історичних подій, в тому числі полягає в розбитті історичного процесу на певні періоди або етапи з метою зрозуміти послідовність подій, їх хронологію та залежності. У випадку інформаційної війни під час Другої світової війни, періодизація може базуватися на етапах, пов'язаних з розвитком комунікаційних технологій, таких як використання радіо, преси, кіно, пропаганди тощо. У разі російсько-української війни, періодизація може бути здійснена, наприклад, за допомогою поділу на етапи: передвоєнного напруження, початку військових дій, активних воєнних дій, періодів перемир'я та переговорів.

В рамках формально-юридичного підходу «інформаційна війна» розглядається як систематична та координована діяльність, спрямована на вплив на масову свідомість, інформаційні ресурси та комунікаційні системи противника з метою досягнення воєнно-політичних цілей. В рамках цього

підходу інформаційна війна розглядається як складова частина загального військового протистояння, де використання інформаційних технологій, засобів масової комунікації та вплив на громадську думку мають вирішальне значення.

При написанні роботи широко використовувались спеціальні історичні методи:

- конкретно-пошуковий – під час аналізу та систематизації джерел та літератури;
- історико-порівняльний – зіставлення подібностей і відмінностей у використанні інформаційних засобів та стратегій з боку конфліктуючих сторін;
- історико-системний – надає можливість розглянути ці події з погляду взаємодії інформаційних систем, їхньої ролі в бойових діях та впливу на військову стратегію і результати конфлікту;
- синхронний аналіз – означає дослідження і виявлення шаблонів, стратегій та тактик, використаних у пропагандистських кампаніях, а також аналіз впливу цих дій на суспільство, політичні процеси та воєнні події. Він може включати аналіз змісту пропагандистських матеріалів, їхньої поширюваності та реакції громадськості на них;
- метод періодизації – може допомогти розуміти хронологію і зміни у стратегіях, тактиках та методах ведення цих конфліктів.

Крім вище згаданих спеціальних історичних методів при написанні роботи використані загальнонаукові методи дослідження: емпіричні (спостереження, порівняння), емпірично-теоретичні методи (абстрагування, узагальнення, дедукція та індукція, аналіз і синтез, логічний) та теоретичні (сходження від абстрактного до конкретного, описовий, статистичний, типологізація та класифікація), а також спеціальні (конкретно-історичні) методи: проблемно-хронологічний; історико-генетичний; історикопорівняльний; історико-типологічний; історико-системний; структурнофункціональний; метод періодизації (діахронний).

Їх комплексне застосування сприяло впорядкуванню фактів, інтерпретації конкретно-історичного матеріалу, створенню цілісної картини інформаційної війни під час Другої світової та російсько-української війн.

Отже, використання сукупності загальнонаукових, конкретноісторичних, спеціально-історичних, джерелознавчих та міждисциплінарних методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на українських землях в досліджуваний період, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку історії. У цілому комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити питання інформаційних війн під час Другої світової та російсько-української війн.

РОЗДІЛ II. ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

2.1. Інформаційні та технічні засоби пропаганди: роль радіо та преси

Друга світова війна була глобальною війною, яка передбачала використання різноманітних стратегій і тактик для отримання переваги над протиборчими силами. Однією з ключових стратегій під час війни була інформаційна війна. Це передбачало використання різноманітних засобів поширення інформації та впливу на громадську думку. Крім того, пропаганда використовувалася як технічний засіб для підтримки військових зусиль. Використання цих стратегій і тактик мало значний вплив на результат війни.

Інформаційні та технічні засоби пропаганди використовуються для спрямування повідомлень або ідеології на масову аудиторію з метою впливу на їхні переконання, думки та поведінку⁶⁴. Ці засоби можуть бути використані як у позитивних, так і в негативних цілях, і вони грають важливу роль у світі інформації і комунікацій.

Під час Другої світової війни, у зв'язку з необхідністю обов'язкової мобілізації як збройних сил, так і населення для подолання складностей важкої війни, а також для впливу на ворожу армію і зайняте ворогами населення на окупованих територіях, виникла неабияка активізація різноманітних пропагандистських технологій. Ці технології стали невід'ємною складовою самої війни. Були використані різні засоби, включаючи плакати, листівки, звукозаписи, радіопрограми та навіть прямі аудіотрансляції з пропагандистськими посланнями на ворожі позиції та створення співпрацюючих організацій⁶⁵.

З часом рівень впливу на цільові аудиторії став дуже високим. Свідчення очевидців показують, що значна частина населення Німеччини

---

⁶⁴ Офіцинський Р.А. Микита Хрущов як викривач сталінізму: ювілейні коментарі з геополітичної межі Захід-Схід. / Р.А. Офіцинський // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 10. – С. 123 – 136.

⁶⁵ Парута О. Суб'єкт правової ідентичності : загальнотеоретичні аспекти Європейські перспективи. 2013. № 13. С. 12-16.

навіть на початку весни 1945 року переконувалася у надходженні майбутньої перемоги, хоча справжній результат війни вже був визначений, і поразка Німеччини була неунікненою.

Радянська пропаганда

У зв'язку із специфікою умов, в яких створювалися агітаційні матеріали, не дивно, що більшість з них в сучасних умовах можуть викликати враження надто жорсткими, деякі виглядають надто докладними, тоді як інші можуть виглядати як карикатури. З 1933 по 1941 роки, радянська пропаганда змінювала образ нацистської Німеччини кілька разів: спочатку визначала Німеччину як ворога при створенні нацистської держави і німецького народу впродовж періоду від 1933 до серпня 1939 року. Далі від серпня 1939 до травня-червня 1941 року було припинено антинацистські акценти. Та з травня 1941 по 22 червня 1941 року пропаганда повернулася до образу нацистської Німеччини як ворога, особливо в передвоєнний період. Ці операції вело Управління пропаганди і агітації ЦК ВКП(б) і Відділ роботи з військами противника Головного політичного управління РСЧА⁶⁶.

Періодичні видання виступали основним засобом для поширення радянської пропаганди. Вигаданий радянською пропагандою образ ворога, який включав Німеччину, нацистське керівництво та нацизм, став ключовим чинником для морально-політичної готовності СРСР до війни. Важливою частиною радянської пропаганди стало відкрите відкидання расизму, нацизму, антисемітизму та шовінізму як проявів загальнолюдських цінностей.

У період війни багато радянських художників з різних регіонів (у тому числі Іраклій Толідзе) було залучено до створення пропагандистських плакатів. Кожен регіон створював агітаційні матеріали, враховуючи особливості менталітету і виду наданої фронтовикам підтримки⁶⁷.

⁶⁶ Бугайчук А. Як голосували «за советів» /А. Бугайчук // Волинь Post. – 2013. –28 жовтня.

⁶⁷ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. історичні нариси. – К.: Наукова думка., 2002. – 950 с.

Спрямована на внутрішнє населення і військовий персонал, пропаганда була невід'ємною частиною силового впливу в країні, яка веде війну, одночасно стикаючись з озброєним конфліктом на фронті та забезпеченням ефективної діяльності на тилу. Метою пропагандистської діяльності було зменшення соціального стресу, підвищення бойового духу в армії та продуктивності праці на тилу. Майже всі матеріали цього типу можна умовно розділити на дві категорії: ті, які стосуються «своїх» і ті, які стосуються ворогів.

В пропагандистських матеріалах, що стосуються «своїх», часто зображаються самовпевненими та міцними особами. Зазвичай використовуються зображення державних символів, політичних лідерів і відомих історичних постатей, особливо тих, які мають військову спрямованість. У таких матеріалах війна часто представлена як справедлива і необхідна, пов'язана з вирішенням важливого національного завдання (наприклад, «оборона соціалістичної Батьківщини від німецько-фашистських загарбників»). Нація показується як єдина і стійка сила, і небезпека на фронті зазвичай не підкреслюється.

Військові досягнення широко використовувалися у пропаганді. Щодня Радінформбюро детально розповідало про успішні операції радянських військ і вказувало на численні визволені населені пункти. Велика увага приділялася інформації про ворожі втрати, іноді навіть посилялися на свідчення полонених як «свідків», які стверджували про низький бойовий мораль ворога.

Видавався журнал під назвою «Блокнот агітатора»⁶⁸, який був масовим виданням Головного політичного управління Радянської Армії і ВМФ та призначався для підтримки армійських та флотських агітаторів. Журнал публікував матеріали про подвиги радянських громадян на фронті і в тилу країни. Він був випуском з серпня 1942 року і виходив двічі на місяць.

---

⁶⁸ «Блокнот агітатора». Там само.

Продукція виходила російською, азербайджанською, вірменською, грузинською, казахською, узбецькою, татарською мовами⁶⁹.

Головними завданнями видання були пояснення політики КПРС та радянського уряду щодо Збройних Сил, популяризація революційних, бойових і працівничих традицій радянського народу і його Збройних Сил, роз'яснення вимог військової присяги та статутів, узагальнення досвіду армійських і флотських агітаторів.

У часи війни в СРСР було зроблено велике використання історичної спадщини, особливо військової, в пропаганді. В армії була відновлена гвардія, георгіївські нагороди і символи повернулися в трохи зміненій формі, і відновлено кадетські корпуси. З 1943 року радянські військовослужбовці почали носити погони, а також були встановлені нові нагороди, присвячені відомим історичним полководцям і флотоводцям. Також велика кількість брошур була видана про героїчне минуле народу. У цей же період в пропаганді використовували події Громадянської війни, підкреслюючи подвиги червоноармійців і роблячи паралелі між Громадянською війною та війною проти іноземних загарбників⁷⁰.

Також були спроби використовувати Церкву в пропаганді. У 1943 році після довгої перерви було дозволено обрати нового Московського патріарха. Пропаганда широко розповсюджувала патріотичну позицію Церкви через ЗМІ. Наприклад, була популяризована ідея створення танкової колони «Дмитро Донський» за рахунок віруючих громадян.

У пропагандистських матеріалах, що стосуються ворогів, їх зображують як жалюгідних, беспорядних і нелюдських монстрів. У окремих випадках головним акцентом в пропагандистському матеріалі стає не сам ворог, а його безжалісність і руйнівні дії. Це зумовлено необхідністю одночасно пригнічувати страх власних солдат по відношенню до противника, вдихати в них рішучість і позбавляти образ ворога індивідуальності, щоб

---

⁶⁹ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. історичні нариси. Там само

⁷⁰ Офіцинський Р.А. Там само.

полегшити процес стріляння. Зазвичай такі матеріали акцентують на сильних мотивах захисту власної країни і помсти, а також захисту власного будинку.

Часто використовувалися образи політичних лідерів ворожої держави у вигляді непривабливих персонажів. У пропагандистських кінофільмах бойові і особисті характеристики ворожих солдатів часто змальовувалися в негативному ключі. Зазвичай, коли вони були в безпеці, вони виглядали нахабними та нескладними, але проявляли боягузтво в бою. У такому кіно легко вбивали ворога. Наприклад, в останньому епізоді радянського фільму «Два бійці» (1943)⁷¹ головні персонажі без проблем розстрілювали німецькі колони, що наступали.

Пропагандистська кампанія проти ворога була спрямована на пониження його бойового моралю, переконання його відмовитися від подальшого ведення бойових дій, а також на зміцнення його деморалізації і схилення до капітуляції або здачі в полон. Для досягнення цих цілей сторони використовували гучномовну апаратуру для трансляції пропагандистських програм через лінію фронту, іноді поєднуючи їх із музикою. Також в район розташування ворожих військ розповсюджували агітаційні друковані матеріали, такі як листівки, які служили і як засіб «пропуску» в полон. Зазвичай ці матеріали містили інформацію про ризики та безглуздість продовження опору. Пропагандисти намагалися переконати солдат ворога, що вони знаходяться в складній ситуації, де загрожує загибель, і їх сім'ї в тилу чекають на їхнє повернення живими і здоровими.

Часто в якості аргументу для переконання солдат відмовитися від опору пропагандисти використовували твердження про «недоліки» політичного режиму у країні, яку захищали ці солдати. У випадку здачі в полон противник обіцяв надати гідні, а іноді навіть розкішні умови утримання до кінця війни. Багато друкованих матеріалів пропагандистського спрямування були оформлені як «пропуск в полон», і передбачалося, що солдат, який

---

⁷¹ UAKINO.LU. Там само.

здається, має пред'явити таку листівку першому ж військовослужбовцю ворожої армії. Зазвичай агітаційні матеріали для противника створювалися від імені колабораціоністських організацій, таких як «Російська визвольна армія» або «Вільна Німеччина».

Друга світова війна служить відмінним прикладом того, як образ ворога було представлено в пропагандистських компаніях. Спосіб, яким політики та їх пропагандисти змалювали своїх основних військових, політичних і ідеологічних супротивників, спеціально перекручуючи їхні образи та підкреслюючи їх негативні риси, зміцнюючи мотивацію звичайних громадян захищати не лише інтереси своєї країни, але й конкретну ідеологію, визначила долю держав і націй, а також вплинула на майбутнє всього людства. Пропагандистські кампанії союзників у складі антигітлерівської коаліції не є винятком в цьому відношенні, і вони активно використовували плакати як основний інструмент для візуалізації образу ворога.

При аналізі візуального подання образу ворога в пропаганді союзників можна виокремити наступні характеристики:

- зображення ворога у вигляді тварини;
- перебільшення або зменшення окремих деталей;
- виділення великих втрат ворога;
- використання світлового контрасту;
- звернення до історичного минулого⁷².

У пропаганді США та Великої Британії активно використовувався образ християнства як релігії, що протистоїть нацизму.

Нацистська пропаганда

Протягом років війни було створено значну кількість пропагандистських фільмів, приблизно 150-180 з загальної кількості близько 1300 фільмів. Перед кожним сеансом у кінотеатрах обов'язково проводився перегляд пропагандистського кіножурналу «Die Deutsche Wochenschau»⁷³,

⁷² Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. історичні нариси. Там само

⁷³ Фотографії Старого Львова. Уривок з пропагандистського кіножурналу. Там само

який на початку війни мав тривалість 10-15 хвилин, а в кінці періоду став тривати вже півгодини⁷⁴.

У пропагандистських фільмах і промовах Гітлера пояснювалися причини війни з Америкою, проводилися паралелі між нею і «єврейським» урядом. Президент Рузвельт зображувався як єврей, а США ставилися як країна з низькими моральними стандартами, де основним джерелом багатства було спекулювання на біржі.

У 1940-х нацисти створили ряд псевдодокументальних фільмів, спрямованих на негативне зображення євреїв і спробу виправдати «остаточне рішення». Наприклад, у Варшавському гетто було знято багато фільмів з неправдивими подіями (пізніше виявилися в архівах і використані в картині «Незакінчений фільм» з коментарями). У Терезинському гетто був створений фільм «Фюрер дарує євреям місто», який декілька разів показували представникам Червоного Хреста, а режисер цього фільму, Курт Геррон, пізніше загинув в концтаборі.

На фронті активно використовувалися гучномовні рупорні пристрої для поширення листівок, а також агітаційні снаряди та реактивні міни. Листівки Третього рейху, адресовані СРСР, часто розповсюджувалися за допомогою літаків люфтваффе. Пропаганда активно використовувала факти захоплення в полон або загибелі видатних фігур противника, таких як Яков Джугашвілі, син Сталіна, чи Леонід Хрущов, син Хрущова. Деякі матеріали можуть бути піддані фальсифікації, включаючи фотознімки та висловлювання⁷⁵.

Також на неокупованій території активно поширювалися чутки про те, що «євреї не беруть участі в бойових діях», що на фронті їх не зустріти, і що вони усі знаходяться в тилу, займаючись постачанням та іншими справами. Під час Другої світової війни, тривала окупація обширних і різноманітних густонаселених територій ворожих держав проводилася лише однією

---

⁷⁴ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. історичні нариси. Там само

⁷⁵ Офіцинський Р.А. Там само.

стороною – Німеччиною та її союзниками. Досвід Німеччини у цьому відношенні є найбільш цікавим, оскільки їх інтереси в різних окупованих територіях були різними, і відповідно, застосовувалися різні методи управління та пропагандистські стратегії. Наприклад, мешканці окупованої Скандинавії розглядалися як «арійці», повноправні громадяни Третього Рейху, які повинні активно долучитися до його справ. З іншого боку, французи розглядалися як цивілізований, але інший народ, якого було потрібно виховувати в лояльності до окупантів. З цією метою, наприклад, німецький міністр пропаганди Йозеф Геббельс пофотографувався разом із зірками французької культури⁷⁶.

Політика, яка проводилася на сході, в Польщі і на захоплених територіях Радянського Союзу, відрізнялася від інших. Оскільки слов'яни вважалися менш цінною расою, то в майбутньому планувалася їхнє знищення або генетичне перетворення. Першим кроком у цьому напрямку було припинення найбільш впливових національних культур і роз'єднання населення. З точки зору пропаганди, це включало в себе змагання з національними рухами і виклик взаємного підозрювання серед громадян.

Роль радіо та преси під час Другої Світової війни була вельми важливою в контексті пропаганди, інформаційної боротьби та психологічної війни. Радіомовлення було ефективним засобом донесення інформації до населення та військових, впливу на результат війни. В обох сторін конфлікту – союзників та ворогів, радіо та преса відігравали ключову роль у впливі на населення, мораль військових та цивільних громадян, а також у формуванні публічної думки та підтримці військових зусиль. Так само під час війни радіо BBC використовувалося як технічний засіб пропаганди в Італії. Радіо Бі-Бі-Сі мало великий вплив на перебіг політичного насильства в Італії під час нацистсько-фашистської окупації. Його також використовували для

---

⁷⁶ Присяжнюк М., Жарков Я. Аналіз засобів ведення інформаційної боротьби з використанням інформаційних технологій, форм і способів їх застосування. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. № 3. С. 70-74.

координації діяльності опору проти режиму, а також для надання новин і розваг громадянам. Це стало можливим завдяки щомісячній активності сонячних плям, яка вплинула на розповсюдження небесних хвиль мовлення на Італію⁷⁷, завдяки чому радіо BBC стало можливим для охоплення мас. Таким чином, цей технічний засіб пропаганди був ефективним інструментом донесення повідомлень союзників до місцевого населення Італії.

Радіо та преса були потужними засобами пропаганди для обох сторін конфлікту. Вони використовувалися для масштабного поширення ідеологічних поглядів, підтримки власної сторони та деморалізації супротивника. Пропагандистські матеріали збільшували важливість війни, створювали героїв та ворогів, закликали до патріотизму та підтримки зусиль на фронті. Також вони слугували інформаційними джерелами для військового керівництва. Вони поширювали важливу військову інформацію, таку як звіти про бойові дії, перемоги та поразки, зміни військової тактики та стратегії. За допомогою радіо та преси проводилися операції з психологічної війни. Це включало в себе поширення психологічної дезінформації, створення враження про безнадійність для супротивника, маніпулювання моральним станом ворожих військових та населення. І ще слугували засобами комунікації з військовими, вони передавали важливі накази, директиви та інструкції для військового персоналу, забезпечували сприяння моральному підтриму військових на фронті.

Загалом, радіо та преса були важливими інструментами в інформаційному просторі Другої Світової війни, впливаючи на багато аспектів військової та цивільної діяльності.

---

⁷⁷ War of the Waves: Radio and Resistance During World War II / S. Gagliarducci et al. SSRN Electronic Journal. 2019. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3170796> (дата звернення: 08.12.2023).

2.2. Результати ІВ під час Другої світової війни

Інформаційна війна – це складний комплекс заходів, які включають в себе інформаційні операції, спрямований на вплив на систему управління держави та військове керівництво протилежної сторони. В мирний період цей вплив має на меті досягнення сприятливих для ініціатора інформаційної війни рішень, а під час війни його ціль – повна паралізація функціонування інфраструктури управління противника⁷⁸.

За словами інших дослідників, «інформаційна війна – це стратегія, що виникає внаслідок зростаючої важливості та цінності інформації в контексті командування, управління та політики»⁷⁹.

Під час проведення інформаційної війни спеціально впливають на свідомість населення протилежної сторони, намагаючись втягнути їх у невірні чи спотворені уявлення про світ, що дає агресору можливість маніпулювати противником. Вплив на психологію опонента – це відомий механізм впливу на супротивника, який має старовинне походження. Після завершення Другої світової війни, виникла активна галузь міжнародного права, відома як міжнародне гуманітарне право, яке регулює засоби та методи проведення війни. Однак важливо враховувати, що війну можна виграти не лише на полі бою, але також за допомогою психологічних та інформаційних засобів.

«Індустріальна епоха підкреслила значення змагання між державами, а в ХХ столітті боротьбу між ідеологічними та політичними системами. Перемога стала результатом впливу комплексу факторів, таких як економічні, морально-політичні та технологічні. З'явлення мікроелектроніки, яка відкрила нові можливості для масової комунікації, в поєднанні з інформаційними

---

⁷⁸ Офіцинський Р.А. Там само.

⁷⁹ Парута О. Суб'єкт правової ідентичності : загальнотеоретичні аспекти Європейські перспективи. 2013. № 13. С. 12-16.

технологіями, породило мережеві інформаційні структури та поняття інформаційно-мережових війн»⁸⁰.

За словами С. Смольця, СРСР спорудив тоталітарну систему, інтегральною частиною якої стала радянська ідеологія. Створивши замкнуту систему, яка перешкоджала проникненню будь-яких інших переконань та ідей, вона офіційно заборонила доступ до будь-якої інформації ззовні і абсолютно контролювала внутрішню інформаційну сферу, включаючи науковий і громадський простір, часто проникаючи навіть у приватний внутрішній світ людини⁸¹.

Таким чином, ще перед початком Другої світової війни, для виправдання агресивної політики проти польського та українського народів, сталінський уряд у 1930-х роках розпочав внутрішню інформаційну кампанію проти Польщі. Це було зроблено з метою обґрунтування ідеї необхідності «визволення» українського населення «від панського ярма»⁸².

Як відзначив Дж.Т. Гросс, в ті непевні часи, публікації в пресі, які закликали до нападів на певні соціальні групи у підкорених країнах, майже рівнозначні були наданню дозволу на насильницьке придушення цих груп населення. Таким чином, українців і білорусів активно спонукали антагонізувати поляків в Західній Україні і Західній Білорусі.

Після приєднання Північної Буковини та Бессарабії до СРСР, була розпочата кампанія, спрямована на підтікання ворожнечі до румунського населення, що проживало на цих територіях. Також розпочалася атака на «українських націоналістів».

Аналіз та висновки, зроблені після Другої світової війни, вкажуть на те, що фізичні методи впливу на ворога дуже витратні, а поява засобів масового знищення підняла сумнів щодо доцільності ведення повноцінних фізичних

---

⁸⁰ Вересень С. «Злочини УПА» Пізнайте правду /С.Вересень // Кобзар. 2010. Інформаційна війна 1939 року: як Кремль пропагував пакт Молотова-Ріббентроп URL: <http://surl.li/qmxls> (дата звернення: 09.12.2023)

⁸¹ Офіцинський Р.А. Там само.

⁸² Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. історичні нариси. Там само

воєн. Тим часом, СРСР анексував і приєднав до свого складу велику кількість територій інших держав, тому була потреба у використанні всього можливого арсеналу для впливу на населення цих територій. «Інформаційна вакцинація» стала ефективним інструментом для підтримки контролю над окупованими територіями.

Після Другої світової війни інтенсивність ідеологічної обробки населення зростає. Спочатку пропагандистські кампанії, які були основою інформаційної війни, мали загальний характер і розроблялися відповідно до вказівок Центрального Комітету ВКП(б). Потім ці вказівки передавалися республіканському керівництву, яке розробляло постанови та рішення, які обласні партійні організації повинні були чітко виконувати.

Улітку 1946 року відбувся пленум Центрального Комітету Всесоюзної Комуністичної Партії (більше відомої як ВКП(б)), на якому було визначено загальний курс партії на післявоєнний період та прийнято ряд рішень. Також було прийнято рішення про посилення ідеологічної чистки, яка активно розпочалася в другій половині 1946 року після серпневого пленуму ЦК Комуністичної Партії (більше відомої як КП(б)У) України. Сучасні дослідники переконані, що ця кампанія була частиною чергової сталінської атаки на Україну. Партія та її місцеві органи демонстрували ворожнечу до громадян, які перебували на окупованій території, і виявляли підозру до всіх, хто після виходу за межі СРСР ненадовго втратив під впливом радянської ідеологічної машини⁸³.

Історик Олександр Субтельний вважав, що конфлікт завдав радянському суспільству значних ідеологічних втрат. Особливу турботу режим відчував стосовно тих близько 70 мільйонів радянських громадян, які жили на окупованій території, працювали на примусових роботах та потрапили в полон, вони піддалися впливу західного способу життя.

---

⁸³ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. історичні нариси. Там само

Історик Ігор Рибалка, який був сучасником цих подій, відзначав, що деякі командири та політпрацівники проявляли відчуженість до тих, хто залишився на окупованих територіях через відступ Червоної армії. Вони розглядали цих людей як другорядних та нечистих, називаючи їх «дезертиро-приспособленцями».

Важливо зауважити, що до середини 1950-х років у особистих анкетах для обліку кадрів існувала графа, у якій ставилося питання: «Чи перебували ви на окупованій території?». Комітет Державної Безпеки (пізніше Комітет Державної Безпеки) перевіряв чесність кадрів у різних організаціях, установах, навчальних закладах та підприємствах. Особливий контроль та нагляд здійснювались над тими особами, які піддалися впливу «ворожої ідеології», зокрема тими, хто перебував на окупованій території, був вивезений на примусові роботи до Німеччини або потрапив в полон.

У березні 1946 року на пленумі Центрального Комітету Всесоюзної Комуністичної Партії (ВКП(б)) було обговорено питання «Про підготовку, підбір та розподіл керівних партійних і радянських кадрів в українській партійній організації». Михайло Хрущов виступив з доповіддю, у якій він заявив: «Одними з найнебезпечніших залишків капіталістичної психології є залишки буржуазно-націоналістичної ідеології, які необхідно якнайскоріше викоринити...»⁸⁴.

Вже через кілька років після закінчення Другої світової війни, радянська пропаганда почала формувати образ нового ворога – Сполучені Штати Америки (США) – як символ імперіалізму і головного противника комунізму.

Наприкінці 1948 року було виявлено ще один небезпечний тенденцію – «космополітизм», який розглядався як вияв «низькопоклонства перед Заходом». В цьому самому році стався дипломатичний конфлікт між СРСР і

---

⁸⁴ Парута О. Там само

Ізраїлем, який був заснований на розриві дипломатичних стосунків між ними та переорієнтації Ізраїлю на співпрацю зі Сполученими Штатами Америки⁸⁵.

В результаті інформаційної війни, яка відбувалася в СРСР у ХХ столітті, спостерігалася деградація і деморалізація в поведінкових сценаріях, етичних цінностях, культурі та світоглядних орієнтирах пострадянського населення. Ця інформаційна війна також вплинула на становлення та розвиток незалежної держави, України, і ці наслідки відчутні і до цього часу. Як сказав В. Полохало, «Українське суспільство вийшло з сімдесятирічного періоду перебування в СРСР без передумов для цивілізованого демократичного розвитку – без ознак громадянського суспільства, без демократично налаштованої національної еліти, без повноцінної національної культури та усвідомлення себе як нації».

Отже, важливо відзначити, що наслідком цієї інформаційної війни було розшарування цілісного сприйняття навколишнього світу та формування фрагментарного та розсіяного сприйняття подій. Свідомість людини стала більш уразливою до зовнішнього маніпулювання. В сучасному науковому дискурсі цей процес називається «зомбуванням». Крім того, історична самосвідомість почала розпадатися, історичні міфи спотворювали реальну історію і призводили до розриву цілісного історичного процесу на окремі фрагменти, які протистоять один одному.

---

⁸⁵ Вересень С. «Злочини УПА». Там само

РОЗДІЛ III. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

3.1 Застосування інформаційних технологій у ході російсько-української війни

Інформаційна війна РФ проти України є найбільшим випробуванням в історії української держави. Сусідня країна без винятку порушує всі можливі принципи сучасного міжнародного права, що стосуються нашої країни. Росія продовжує здійснювати активний інформаційно-психологічний вплив та явну пропаганду проти України з метою зміцнення власного народу, дестабілізації внутрішньої ситуації в нашій державі та «легітимізації» своїх агресивних дій на зовнішній арені.

Україна намагається використати переваги інформаційної війни, але існують значні небезпеки, які виникають між країнами під час інформаційної війни, це: інфляція в країні, придушення бажання українців, економічна криза, скорочення території України, усіма можливими методами поширення недостовірної або необ'єктивної інформації. Усі негативні аспекти інформаційної війни спрямовані на підрив конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів України.

При веденні інформаційної війни РФ проти України є конкретні можливості: стимулювання впровадження в Україні всіх можливих інформаційних технологій, фільтрація новинного контенту, створення стандартів використання інформації та комунікаційні технології, які відповідають міжнародним стандартам, негативний побічний ефект інформаційної війни, можливість України стати членом Євразійського економічного союзу та повноправного членства в НАТО.

Будь-яке обговорення інформації має складний і багатоплановий склад. Методами та напрямками інформаційної війни російської федерації проти України залишаються: поступове падіння міжнародного авторитету України з метою применшення її геополітичного значення; точне поширення та невірне

тлумачення інформації з метою дестабілізації ситуації в країні та просування власної політики «неконтрольованого хаосу»; створення стереотипу меншовартості українців, а також відповідне руйнування національно-народних настроїв; використання російської мови, культури та традицій з метою утвердження своєї ідентифікації з країною та її культурою.

Війна між росією та Україною, що почалася в 2014 році, стала популярною темою для обговорення між двома країнами. Подібно до інших військових конфліктів, пропаганда використовувалася для маніпулювання сприйняттям суспільства та створення конкретної картини того, що відбувається між двома націями. З точки зору росії, пропагандистські зусилля були спрямовані на створення враження про росію як про жертву західної системи. Кремль намагався пояснити дії українського уряду, включаючи захоплення Криму, щоб виправдати свої власні. Вони також намагалися вселити страх у населення України, щоб змусити його робити те, чого вони не хотіли. Російські ЗМІ зображували проросійських повстанців як поборників свободи, а українських військових – як хижаків. Російська пропаганда зображувала український уряд як фашистський режим, який прагне змусити замовкнути населення російського походження. Українські рекламні кампанії, зі свого боку, використовували емоційну тактику, щоб отримати підтримку. Вона намагалася зобразити росію агресором, який напав та завдає страждань українському народові.

Важливо визнати, що пропаганда під час російсько-української війни відрізнялася великою несподіваністю та спонтанністю. Вона намагалася викликати у аудиторії емоційну реакцію різними методами обману та дезінформації. Метою було справити конкретне враження та передати конкретні думки про те, що відбувається.

Російські та українські телеканали ведуть словесну війну, в якій обидві сторони застосовують тактику пропаганди та дезінформації. Російські ЗМІ звинувачують у перебільшенні сюжетів та маніпулюванні кадрами українських біженців для поширення неправдивої інформації. Загальні теми

російської пропаганди та дезінформації включають антиукраїнські історії та проросійські наративи. Українські канали, натомість, більше сфокусовані на просуванні антиросійської пропаганди. Також варто відзначити присутність російського теле- та радіоведучого Володимира Соловйова, чії передачі були визнані такими, що підтримують вторгнення в Україну. Зазначена пропаганда присутня на російських теле- та радіоканалах. Однак очевидно, що обидві країни використовують інформацію, щоб зобразити іншу сторону в негативному світлі. Хоча масштаби російської дезінформації набагато більші, ніж українська пропаганда, не можна заперечувати існування пропаганди та дезінформації як на російських, так і на українських телеканалах.

Російська пропаганда є потужним інструментом, який використовується для маніпулювання правдою та створення недовіри серед її громадян та громадян країн, що перебувають у війні. За даними колишнього американського конгресмена Дена Майка, станом на 2014 рік росія витратила на свою пропаганду понад 9 мільярдів доларів⁸⁶. Російська влада повністю контролює національні телеканали та ввела жорсткіші обмеження на радіо та інші ЗМІ. Активізувалося використання пропаганди та з'явилися нові методи її поширення. Наприклад, вважається, що певні облікові записи використовуються у внутрішніх цілях, наприклад, для націлювання на опозицію. З точки зору етичних наслідків пропаганди, стратегії повинні враховувати методи, які використовуються, цільову аудиторію, обґрунтування кампанії та будь-які потенційні наслідки⁸⁷. Крім того, пропаганда, як правило, спільно виробляється режимами та громадянами та поширюється через поєднання аналогових і цифрових каналів.

---

⁸⁶ Viacheslav Gusarov The Russians came Pt.2 How much does the Russian information war cost?. URL: <https://web.archive.org/web/20171222052510/http://sprotyv.info/en/news/kiev/russians-came-pt2-how-much-does-russian-information-war-cost>. WaybackMachine (дата звернення: 13.11.2023)

⁸⁷ Chernobrov D., Briant E. L. Competing propagandas: How the United States and Russia represent mutual propaganda activities. Politics. URL: <https://doi.org/10.1177/0263395720966171> (дата звернення: 08.12.2023).

Операції російського уряду мали далекосяжні наслідки, виходячи за межі власного населення та торкаючись міжнародної аудиторії. Наслідки цієї пропаганди та дезінформації можна побачити в зміні ставлення російської громадськості. Соціальні мережі стали основним інструментом поширення пропаганди в російському стилі. Насправді використання соціальних медіа зробило російську пропаганду більш поширеною⁸⁸. Російську медіасистему називають неорадянською, яка має на меті прищепити людям радянські цінності. Найбільш сприйнятливими до російського впливу є російськомовне населення та жителі пострадянських країн. Таким чином, очевидно, що російська пропаганда та дезінформація мали значний вплив на російське населення.

Російський уряд ухвалив численні закони про «фейкові новини», щоб перешкоджати свободі преси та вираження думок⁸⁹. Це дозволило уряду контролювати та регулювати поширення пропаганди та дезінформації на своїх телеканалах. RT, також відомий як Russia Today, є основним прикладом цього. Її вважають пропагандистською зброєю російської держави, а її метою є поширення історій, які підривають віру суспільства в західні інститути. Уряд також використовував теги та мітки, які зазвичай використовує російська пропаганда. Таким чином, очевидно, що російський уряд використовує різноманітні методи для контролю та маніпулювання поширенням пропаганди та дезінформації на своїх телеканалах.

Російська пропаганда під час війни часто зосереджувалася на закликах до геноциду українського народу та використовувала для цього ксенофобну риторичку. У деяких випадках події, які висвітлювала російська пропаганда, були повністю сфабриковані, як, наприклад, під час кампанії в Криму 2014

---

⁸⁸ Kornieiev V., Ryabichev V., Glushkova T. Fake News and Content Manipulation Under Russian Information Aggression. *Przegląd Strategiczny*. 2023. No. 15. P. 187–209.

⁸⁹ Countering disinformation with facts - Russian invasion of Ukraine. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_developpement-enjeux_developpement/response_conflict-reponse_conflits/crisis-crisis/ukraine-fact-fait.aspx?lang=eng (дата звернення: 13.11.2023)

року. Захоплення Криму в 2014 році дає парадигмальні приклади чотирьох чітких характеристик сучасних російських інформаційних операцій, а саме обману, маніпуляції, підривної діяльності та маскуванню. Щоб краще зрозуміти зв'язок між кремлівською пропагандою та масовими настроями росіян, було зібрано та вивчено низку повідомлень у російських ЗМІ та соціальних мережах. Крім того, було встановлено, що російська пропаганда війни проти України включає принаймні два приклади спотворення історій реальних людей у медіа-полі росії. На основі даних, зібраних у 14 основних російських ЗМІ, було складено список із 367 пропагандистських висловлювань про Україну, що підкреслює, наскільки пропаганда відіграла роль у війні між росією та Україною.

Вчені М.В. Маркова та А.Р. Марков визнає, що обсяг інформаційної війни казковий: це найбільш екстраординарний інформаційний бліцкриг, який коли-небудь був задокументований в історії інформаційних війн⁹⁰. Російський уряд не тільки знищує Україну, але й фінансує численні іноземні видання, які просувають порядок денний В. Путіна, що негативно впливає на авторитет України в очах міжнародної спільноти загалом. Автор Ю. А. Озюменко, який досліджує традиційні та цифрові медіа в росії, зазначає, що країна використовує такі методи інформаційної війни: «дозоване інформування»; інформація, яка поєднується з великим спотворенням події; виклад корисних для пропагандиста гіпотез, особистих думок, вибіркового фактів; рефреймінг інформації; інформація, яка спотворена або замовчувана; заборонена міжнародним законодавством технологія «25-й кадр».

На думку А. Шумка, першопричиною провалу Києва в інформаційній війні напередодні березневого 2014 року в Криму та неефективного нападу на

---

⁹⁰ Маркова М. В., Марков А. Р. Інформаційно-психологічна війна як нова загроза здоров'ю населення України: реальність небезпеки та напрями протидії. Здоров'я України. Неврологія. Психіатрія. Психотерапія. 2016. № 1 (36). С. 51- 53.

Сході є «відсутність системного, методичного підходу до інформації»⁹¹. З початком окупації та анексії Криму репутація України в російських ЗМІ стала суцільною військовою інформацією, яка мала навести страх на керівництво України з метою формування негативного іміджу країни в очах світу. Популярна фраза, яку Володимир Путін звернув до президента Джорджа Буша: «Ти розумієш, Джордже, що Україна — це не держава! Що таке Україна? Одна частина її території — це Східна Європа, а інша — подарунок від нас!»⁹². На жаль, усі ці підходи впливають як на психіку окремої людини, так і на суспільство в цілому: це змушує людей вірити, що думки, пов'язані з мас-медіа, і їхні власні висновки є результатом їхнього повсякденного життя.

Якщо раніше війна мотивувалася бажанням фізично знищити ворогів, то тепер вона натомість сприяє руйнуванню критичного мислення людей. Інформаційні атаки вважаються нападом на комп'ютерні мережі, психологічними операціями, впливають як на суспільні, так і на цивільні відносини. Це ті види інформації, які становлять постійну загрозу інформаційній безпеці України. Найбільш шкідливими з них є вторгнення в комп'ютерні мережі та психологічні операції. Для розуміння інформаційних штурмів ЗМІ, які транслюються з телеекранів та опублікованих матеріалів:

- з кінця лютого до середини березня 2014 року «Крим хоче до Росії, РФ захищає кримчан»⁹³;

- від 12 березня 2014 року дискримінація Правого сектора та майдану. Російські ЗМІ охарактеризували українську владу як «самозізнану та

---

⁹¹ Шумка А. В., Черник П. П. Теоретичні аспекти інформаційних війн та національна безпека. Грані. 2015. №9. С. 10-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_9_4. (дата звернення: 10.04.2022).

⁹² «Коммерсант».Путін: ти ж розумієш, Джордж, що Україна — це навіть не держава!. URL: <https://www.unian.ua/politics/108324-putin-ti-j-rozumiesh-djordj-scho-ukrajina-tse-navit-ne-derjava.html> (дата звернення: 13.11.2023)

⁹³ Войтович Н. О., Кравець Р.К. Сучасна інформаційна війна: Росія проти України. Обрії друкарства. 2014. №1. С. 69-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obdr_2014_1_9. (дата звернення: 10.04.2022).

нелегітимну», а найбільш згубними для росіян чутками стали вигадані тортури на території України.⁹⁴;

- майже з самого початку 2014 року по теперішній час. «Захід фінансує переворот». У ЗМІ (НТВ, «Россия 1», «Первом») поширювалися повідомлення про допомогу США в 5 мільярдів доларів на цілі Української революції. Також в інформації часто йдеться про присутність західних військових на території України⁹⁵;

- у лютому 2020 р. стаття «Слуга народу»: жодних пенсій тим, хто симпатизує росії, пенсіонери, які живуть у ДНР та ЛНР, не гідні отримувати українські пенсії тому, що найімовірніше вони симпатизують росії⁹⁶;

- у березні 2020 р. стаття «Україна: Навіть не пропонуйте нам Крим! Ми не готові його забирати!», дає зрозуміти, що Україна не готова взяти під контроль Крим, навіть якщо росія попросить його повернути.;

- у травні 2021 р. стаття «Пушков: Україна не має і не може мати суверенітету», згадує сенатор Олексій Пушков «Відсутність історичної державності важко подолати»: абсолютна залежність від Заходу і США, є єдино можливою формою існування сучасної України.⁹⁷;

- у січні 2022 р. стаття «Корнійчук: Порошенко та Зеленський — політичні трупи, українці їх ненавидять», політолог Дмитро Корнійчук, За його словами, влада в Україні намагається ввести в оману населення країни спотворюючи новини⁹⁸;

Російська федерація та її автори намагаються зобразити росію як значущу, а адміністрацію Путіна – «істиною в останній інстанції» для президента. Вони намагаються вселити у населення переконання, що без

---

⁹⁴ Войтович Н. О., Кравець Р.К. Там само.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ Олександренко А. Інформаційна війна російської федерації проти України. URL: <file:///D:/Загрузки/12711-Текст%20статті-25263-1-10-20221017.pdf> (дата звернення: 15.12.2023)

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Там само.

участі російської федерації будь-яке починання буде безуспішним і матиме негативний ефект.

Сьогодні російські журналісти подають інформацію про Україну, нехтуючи принципами та етикою журналістики, оскільки використовують методи дезінформації та спотворення інформації. Науковець М. Максимович зазначає, що тенденція до спотворення фактів, маніпуляцій та державної пропаганди призвела до популяризації цих дій, приписаних російським ЗМІ. Це призвело до популяризації терміну «рашизм», який був похідним від методів нацистської та фашистської пропаганди, які всі схожі на путінські за своєю брехливістю, зухвалістю, масовістю та цілеспрямованістю⁹⁹.

Щоб протистояти російській пропаганді, Україна реалізувала низку стратегій на різних рівнях. На суспільному рівні країна прагне захищати стабільність і злагодженість суспільно-політичних відносин, свідомість громадян, недоторканність кожної людини. На державному рівні основна увага приділяється захисту цілісності, ефективності та результативності системи управління, інформаційної інфраструктури та інформаційних ресурсів¹⁰⁰. Однією з основних стратегій є викриття фальшивої російської пропаганди та поширення правди. Україна робила це за допомогою платформ соціальних мереж, таких як Twitter, Facebook і YouTube. Через ці платформи Україна змогла охопити широку аудиторію та надати точну інформацію про ситуацію в країні.

Ще одна стратегія, яку використовує Україна, – запрошувати журналістів та медіа з інших країн для висвітлення ситуації всередині. Це допомогло протистояти російській пропаганді, надаючи альтернативний погляд на події, що відбуваються в країні. Україна також співпрацює з міжнародними організаціями, такими як Організація Об'єднаних Націй та

---

⁹⁹ . Максимович М. Медійні аспекти путінської аудіовізуальної пропаганди. Теле- та радіожурналістика. 2015. Вип. 14. С. 195-202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2015_14_28. (дата звернення: 10.04.2022).

¹⁰⁰ Микола Бучин, Yuliia Kurus Інформаційна війна Росії проти України: особливості та механізми протидії. Гуманітарні візії 2018; Випуск 4, Номер 1: 55-62.

Європейський Союз, щоб сприяти поширенню точного звітування про ситуацію в країні.

Україна працює над покращенням власного медіаландшафту, сприяючи свободі слова та підтримуючи незалежну журналістику. Україна також інвестує в програми медіаграмотності, щоб навчити своїх громадян розпізнавати пропаганду та протистояти їй.

Вразливість України та її медіапростору до інформаційної війни з боку російської федерації породжена такими причинами:

1. Триваюча війна між Україною та росією призвела до високого рівня напруги між двома країнами. Це полегшило поширення дезінформації та сіяння плутанини серед населення.

2. Обмежена медіаграмотність, багато людей в Україні мають обмежене розуміння того, як орієнтуватися в цифровому медіаландшафті та оцінювати довіру до онлайн-джерел. Це робить їх більш сприятливими до пропаганди та інших форм дезінформації.

3. Російська федерація має добре задокументовану історію використання інформаційної війни як інструменту зовнішньої політики. Це включає використання ботів соціальних мереж, тролів та інших методів для поширення неправдивої інформації та маніпулювання громадською думкою.

Таким чином, обов'язковим елементом захисту від ІІСО є навчання медіаграмотності, підтримки незалежних журналістів і засобів масової інформації, а також скоординовану міжнародну відповідь на кампанії дезінформації. Також важливо, щоб українська влада залишалася пильною та активною у своїх зусиллях з виявлення та протидії неправдивій інформації, продовжуючи сприяти прозорості та підзвітності у своїй діяльності.

3.2. Результати ІВ під час російсько-української війни

Інформаційна війна продовжує бути важливою складовою війни між росією та Україною. Обидві країни мали власні цілі та завдання щодо використання цього інструменту. Російсько-українська інформаційна війна

являла собою комплекс заходів, які постійно проводили державні та неурядові організації обох країн в інформаційній сфері. Метою інформаційної війни росії було послаблення позицій України та встановлення контролю над її територією. З іншого боку, першочерговою метою України була протидія російській пропаганді та захист своїх громадян від дезінформації, яка поширюється російськими ЗМІ. Однією з головних цілей інформаційної війни росії під час війни було покласти провину за розв'язування агресії проти України на США.

Натомість Україна активно протидіє російській пропаганді через різні інституційні механізми, такі як Міністерство інформаційної політики України та Рада національної безпеки і оборони України. Важливо зазначити, що в цій інформаційній війні брали участь не лише уповноважені особи, а й пересічні громадяни. Не можна ігнорувати роль платформ соціальних мереж у поширенні пропаганди. Тому вкрай важливо навчити людей розпізнавати дезінформацію та протидіяти їй. Підсумовуючи, зазначимо, що як у росії, так і в Україні були власні цілі та завдання щодо використання інформаційної війни під час війни, і це відіграло значну роль у формуванні результатів.

Першими жертвами інформаційної війни стали самі росіяни, які піддалися пропаганді майбутньої війни проти України. Така пропаганда призвела до посилення військової напруги в Україні, а конфлікт називають «живою війною». Росія звинуватила США в розв'язанні агресії проти України, стверджуючи, що вона отримує вигоду від війни, послаблюючи росію. Враховуючи значний вплив дезінформації на громадську думку, Україна визнала необхідність нейтралізувати інформаційні загрози з боку росії на різних рівнях, зокрема геополітичному, ресурсному та громадському. Загалом наслідки інформаційної війни були важкими: маніпулювання громадською думкою призвело до значних змін у військовій стратегії, прийнятті політичних рішень і суспільних настроях.

Інформація може бути заперечена як на індивідуальному, так і на інституційному рівнях. Щоб не піддатися маніпуляціям ЗМІ, не стати жертвою ЗМІ, важливо дотримуватися цих порад:

- порівнювати інформацію з різних та інформаційних (незалежних) джерел;
- сприймати інформацію з достовірних джерел з позитивною репутацією, що не викривляють дійсність;
- брати до уваги інформацію, з країн, де діє принцип свободи слова;
- за можливістю дивитися он-лайн трансляції з місць подій;
- інформацію необхідно сприймати повільно

Автор В. Є. Христенко дає чудові поради, як не стати жертвою фейків¹⁰¹, варто дотримуватись наступних порад:

- навчіться читати новину після заголовка перед тим, як поставити лайк;
- перевіряйте публікації всіма доступними методами
- ретельніше дивіться на дату публікації, журналісти та блогери, які бажають «підсмажити», просто перепублікують резонансні матеріали минулого.
- зверніть увагу на використані джерела, достовірні дані підтвержені достовірними фактами, про які можуть бути окремі публікації.

Протидіяти впливу росії в Україні можливо на інституційному рівні, захищаючи інформаційний простір і зберігаючи національну безпеку в Україні. Для цього необхідно:

- забезпечити ЗМІ інформацію про інформаційну політику (як внутрішню, так і зовнішню), а також законодавчу та нормативно-правову базу, що відповідає принципам міжнародного права;
- зберегти національну інформаційну сферу;

---

¹⁰¹ Христенко В. Є. Маніпулювання свідомістю в умовах гібридної війни: психологічний аспект. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5929/1/Khrystenko_monogr.pdf (дата звернення: 10.04.2022)

- поширювати інформацію про Україну на територію агресора, використовуючи сучасні технології;

- провести люстрації серед власників українських медіаресурсів;

- зменшити вплив олігархів на поширення інформації та сприяти сприятливій репутації України за допомогою сучасних технологій.

- підвищення якості та кількості українського продукту, до якого входять цікаві телепрограми, акаунти значущих людей, друкована продукція тощо;

- брати участь у діяльності у віртуальному просторі та інформаційних системах, що становить національний інтерес України, що завдає шкоди інформаційній безпеці держави.

- ефективніше пропагувати «купуй українське», аніж «вироблено в росії», «не купуй російське» тощо.

Дослідивши інформаційну війну РФ проти України на чужій території, можна зробити висновок, що ЗМІ стали потужним інструментом цілеспрямованого створення політичних організацій, засобом формування зв'язків і стосунків із громадськістю.

Уроки інформаційної війни України проти росії мають важливі наслідки для майбутнього інформаційної війни. Успіх України у протидії російській дезінформації підкреслює важливість багатогранного підходу, який включає медіаграмотність, перевірку фактів і створення альтернативних ЗМІ. Крім того, досвід України підкреслює необхідність посилення міжнародної співпраці у протидії дезінформації та пропаганді, а також потребу в більш суворому регулюванні та заходах підзвітності для платформ соціальних мереж. Оскільки загроза інформаційної війни продовжує зростати, уроки, отримані з досвіду України, будуть вирішальними для розробки ефективних стратегій протидії дезінформації та пропаганді.

РОЗДІЛ IV. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН

4.1. Позитивні та негативні риси інформаційних війн: другої світової та російсько-української

Інформаційна війна стає все більшою проблемою в сучасному світі, оскільки вона може впливати на громадську думку та формувати політичні результати. У світлі цього порівняльний аналіз інформаційних війн може допомогти нам краще зрозуміти позитивні та негативні риси таких війн, а також перспективи їх подальшого розвитку. Для цього розглянемо два конкретні приклади інформаційних війн: Другу світову та російсько-українську війни. Вивчаючи ці війни, ми можемо отримати уявлення про стратегії та тактики, які використовують різні суб'єкти інформаційної війни, а також про вплив цих дій на ширший геополітичний ландшафт. Крім того, ми досліджуватимемо перспективи розвитку інформаційних воєн у майбутньому. Це включатиме вивчення ролі сучасних технологій у формуванні характеру інформаційної війни, включаючи використання штучного інтелекту та платформ соціальних медіа.

Порівняння тактики інформаційної боротьби між російсько-українськими та Другою світовою війнами є предметом різноманітних досліджень. Одним із таких досліджень є міжгалузевий порівняльний аналіз, метою якого є виявлення подібностей та відмінностей між інформаційно-психологічними компонентами двох війн¹⁰²

Під час Другої світової війни:

Важливо відзначити, що позитивні наслідки інформаційних війн під час Другої світової війни не були незначними. Період розвитку форм і методів

---

¹⁰² Гулай В. В., Базилюк К. Ф. Інформаційно-психологічна складова гібридної війни російської федерації проти України (2014-2021 рр.): теоретико-методологічні засади дослідження. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6326/13362-1?inline=1> (дата звернення: 10.12.2023)

інформації був неймовірно трансформаційним, і кожен розвиток мав свій набір позитивних і негативних рис¹⁰³. Інформаційна війна стала ключовим інструментом у військових зусиллях, і багато країн поклалися на неї для збору цінних даних про ворожі території та експорту своїх культурних цінностей¹⁰⁴. Незважаючи на те, що позитивні наслідки недостатньо задокументовані, все ж можна, дивлячись на роки Другої світової війни, зробити деякі узагальнені висновки щодо певних позитивних наслідків інформаційних війн. Ці висновки служать для підкреслення того, наскільки важливими були інформаційні війни в цей період історії, і вони ілюструють, як вони сприяли просуванню військових зусиль різними способами.

Під час Другої світової війни пропаганда зіграла значну роль у мобілізації підтримки військових зусиль. Для впливу на громадську думку використовувався певний вибір пропагандистських прийомів, зокрема вивезення культурних цінностей та збір інформації про окуповані території задля створення сприятливого іміджу війни¹⁰⁵. Вирішальним чинником у використанні пропаганди був розвиток форм і методів інформування. Методи пропаганди, які використовувалися під час Другої світової війни, класифікувалися як позитивні або негативні, виходячи з їх конструктивного чи деструктивного характеру. Пропаганда була ефективною для створення почуття єдності та націоналізму, що допомогло мобілізувати громадську підтримку військових зусиль. Вона відіграла вирішальну роль у зміцненні морального духу як серед солдатів, так і серед цивільного населення. Використання пропаганди під час Другої світової війни було формою інформаційно-психологічної війни, яка мала як позитивні, так і негативні наслідки для суспільства в цілому. Деякі методи пропаганди, які

---

¹⁰³ Макаренко Л. П. еволюція форм та методів ведення інформаційної війни. Науковий огляд Том 4, № 3 (2014).

¹⁰⁴ Вітюк Н. Особливості дискурсу політичної пропаганди в умовах інформаційно-психологічної війни. Збірник наукових праць: психологія. 2019. № 24. С. 29–38.

¹⁰⁵ Там само

використовувалися в цей період, були расистськими та дискримінаційними, що мало негативні довгострокові наслідки.

Під час Другої світової війни цензура відіграла значну роль у підтриманні національного духу. Вона була запроваджена, щоб зберегти контроль над інформацією та запобігти поширенню негативних новин, які потенційно можуть знизити моральний дух. Вивезення культурних цінностей та збір інформації про окуповані території також були важливими аспектами цензури під час війни¹⁰⁶.

Під час Другої світової війни стратегічне впровадження інформаційної війни відіграло ключову роль у формуванні результатів війн, демонструючи потенціал позитивного впливу навіть на похмурому театрі війни. Ефективне використання електронних комунікацій сприяло певній формі позитивного контролю над збройними силами, гарантуючи, що підрозділи залишаються синхронними з директивами вищого командування, і зменшує ймовірність передчасних або несанкціонованих дій, які можуть поставити під загрозу складні операції¹⁰⁷. Це був значний стрибок у порівнянні з механізмами Першої світової війни, коли відсутність такого передового зв'язку могла призвести до плутанини та нескоординованих зусиль на полі бою. Крім того, високий рівень механізації німецької армії під час Другої світової війни підкреслив подвійну природу технології як інструменту, який міг давати як позитивні, так і негативні результати¹⁰⁸. Передове використання німцями радіозв'язку, наприклад, мало важливе значення для координації їхньої тактики блицкригу, яка покладалася на швидкість і раптовість – свідчення позитивного застосування інформаційних операцій у війні. Крім того, реакція американської громадськості на стратегії інформаційної війни, яка характеризується готовністю позитивно взаємодіяти з усіма ненегативними

---

¹⁰⁶ Там само

¹⁰⁷ Libicki M. C. What is information warfare? : National Defense University, Institute for National Strategic Studies, 1995.

¹⁰⁸ Macdonald S. Propaganda and Information Warfare in the Twenty-First Century: Altered Images and Deception Operations. Taylor & Francis Group, 2007. 220 p.

комунікаціями, стала прикладом важливості підтримки морального духу на внутрішньому фронті, що було таким же важливим, як успіх на полі бою. Цей колективний дух, підкріплений інформаційними операціями, зміцнив рішучість американського народу, що зрештою сприяло здатності Альянсу підтримувати тривалий і напружений конфлікт.

У вирі Другої світової війни інформаційна війна мала серйозний негативний вплив на військові стратегії та результати, оскільки країни боролися із завданням збереження таємниць, підриваючи при цьому моральний дух і операції противника. Уряди Німеччини та Японії, наприклад, вели психологічну війну, спрямовану на послаблення рішучості своїх супротивників, але, роблячи це, вони ненавмисно заклали основу для тих психологічних операцій, які зберігаються в сучасних конфліктах, підкреслюючи тривалі наслідки. Негативні наслідки цих дій не обмежувалися психологічною сферою; використання експертів з ядерної зброї під час війн є прикладом того, як прагнення до технологічної переваги може негативно вплинути на військові операції¹⁰⁹. Наявність передових технологій, таких як портативні радіостанції, які сприяли зв'язку та координації військових підрозділів, також могла сприяти негативному впливу на рівновагу в суспільстві шляхом ескалації темпу та інтенсивності війни. Ця інтенсифікація динаміки війни через інформаційну війну була характерним елементом Другої світової війни, змінивши не лише військові дії, але й ширшу суспільну структуру, в яку були вбудовані ці технології.

Довгострокові наслідки інформаційної війни під час Другої світової війни були глибокими, формуючи не лише військові стратегії, але й сприйняття та використання інформації як потужного інструменту в глобальному ландшафті. Тактика інформаційної війни, така як пропаганда, яка була поширеною під час Другої світової війни, перетворилася на складні операції, які продовжують використовувати подібні методи в сучасних

---

¹⁰⁹ Turns D. Cyber Warfare and the Notion of Direct Participation in Hostilities. *Journal of Conflict and Security Law*. 2012. Vol. 17, no. 2. P. 279–297.

умовах. Спадщина цих тактик помітна в сучасних військових кампаніях, де інформація є не просто засобом комунікації, а стратегічним активом, який може впливати на результати та громадську думку. Це тонке розуміння інформації як інструменту подвійної природи, здатного як позитивного, так і негативного впливу, сягає корінням у механізовану війну Другої світової війни.

Під час російсько-української війни:

Характер інформаційної війни значно змінився після Другої світової війни. У наш час соціальні мережі та інші цифрові платформи стали потужними інструментами для поширення інформації та формування громадської думки. Це призвело до зростання «фейкових новин» і кампаній дезінформації, які можуть мати значний вплив на політичні події і навіть вибори.

Ескалація інформаційної війни в російсько-українському війні відзначена навмисною стратегією маніпулювання суспільним сприйняттям із використанням різних медіа-каналів для поширення пропаганди. Кремль особливо вміло створював образ росії як жертви західної агресії, виправдовуючи таким чином свої дії в очах внутрішньої аудиторії. Цей наратив поширюється через групи соціальних мереж і веб-сайти, які з'явилися саме під час війни, нібито надають «об'єктивну» інформацію, але насправді вони повторюють лінію російського уряду. Російські державні ЗМІ відіграли ключову роль у цьому аспекті, поширюючи неправдиву або оманливу інформацію, покликану отримати підтримку російської політики та посіяти розбрат. Саме в цьому контексті зусилля з маніпулювання та дезінформації набрали обертів після Революції Гідності, використовуючи емоційний вплив події для поглиблення наративу необхідності російського втручання. Ця пропаганда має на меті не просто представити російську точку зору, а й активно прагне диверсифікувати та поляризувати громадську думку, створюючи складніший інформаційний ландшафт, де правда стає питанням перспективи, а не факту. Така тактика підкреслює еволюцію інформаційної

війни як ключову особливість російсько-української війни та його далекосяжні наслідки, які виходять далеко за межі безпосередніх зон конфлікту.

Особливою позитивною рисою використання інформаційних воєн у російсько-українській війні є терапевтичний ефект, який на українців під час війни справляло поширення фото та відео із зображенням убитих і поранених окупантів. У певному сенсі ці графічні зображення слугували для українців формою терапії, дозволяючи їм переробляти й справлятися з травматичним досвідом, з яким вони стикаються щодня¹¹⁰. Хоча використання таких зображень може здатися суперечливим або навіть неетичним, можна стверджувати, що воно допомогло активізувати підтримку української справи та підтримувати суспільні настрої проти російської окупації. Крім того, поширення інформації через соціальні медіа та інші цифрові канали допомогло тримати міжнародне співтовариство в курсі ситуації в Україні, що, у свою чергу, тиснуло на росію та її союзників, щоб вони діяли більш відповідально. Тобто хоча інформаційні війни можуть мати негативні наслідки, важливо визнати, що вони також можуть служити корисним цілям у певних контекстах.

Інформаційні війни відіграли вирішальну роль у перебігу та результатах російсько-українських війн, вплинувши на громадську думку та міжнародну підтримку війни. Незважаючи на такі негативні аспекти пропаганди, як поширення неправдивої інформації та маніпулювання громадською думкою, у дослідженні визначено певні позитивні риси інформаційних війн.

Вміле поводження України з інформаційною війною відіграло вирішальну роль у формуванні сприйняття та реакції на війну з росією. Значні перші успіхи, яких Україна досягла в цій сфері, були не просто випадковим

---

¹¹⁰ Платформа прав людини. ЗМІ і війна: особливості поширення інформації та фото під час воєнного стану. URL: <https://ppl.org.ua/zmi-i-vijna-osoblivosti-poshirennya-informacii-ta-foto-pid-chas-voennogo-stanu.html> (дата звернення: 30.12.2023)

результатом, а свідченням добре організованої стратегії, яка використовувала сучасні комунікаційні платформи. Ефективно використовуючи соціальні медіа, Україні вдалося не лише поширити свою точку зору серед глобальної аудиторії, але й гуманізувати війну, тим самим залучивши міжнародну підтримку та допомогу. Ця стратегічна комунікація відіграла важливу роль у впливі на громадську думку та політичні позиції в усьому світі, тим самим сприяючи більш надійній та єдиній міжнародній реакції на війну. Успішний наративний менеджмент і цифрова дипломатія, у свою чергу, призвели до відчутних переваг на дипломатичному фронті: багато країн висловили солідарність з Україною та вжили конкретних дій, таких як запровадження санкцій проти росії або надання військової допомоги українським силам. Завдяки вмілому використанню інформації як інструменту ведення війни Україна підкреслила силу наративів у сучасній війні і важливість завоювати серця й уми по всьому світу.

Хоча Україна продемонструвала вправність у використанні інформаційних каналів, російсько-українська війна розкрила більш зловісну грань інформаційного ландшафту. Центральне місце в цьому займає російська інформаційна стратегія, яка характеризується комплексним і авторитарним підходом. Російський уряд здійснює значний контроль над наративом у межах своїх кордонів, застосовуючи стратегію, яка відфільтровує негативне зображення його військових дій, таким чином підтримуючи уявлення населення про те, що перемога близька¹¹¹. Ця тактика не тільки зміцнює внутрішню підтримку, але й має на меті деморалізувати український опір та його прихильників шляхом популяризації ілюзії російської непереможності. Крім того, російську державу звинувачують у розгортанні армії платних інтернет-тролів, що має на меті маніпулювати наративом на міжнародних

---

¹¹¹ Bryan Frederick, Mark Cozad, Alexandra Stark Understanding the Risk of Escalation in the War in Ukraine. RAND Corporation, 2023, p 12.

платформах і дискредитувати звіти з українських джерел¹¹². Ці тролі наповнюють соціальні мережі та форуми проросійською риторикою та піддають сумніву легітимність будь-якої інформації, яка суперечить позиції Кремля. Російський уряд вжив рішучих заходів, щоб обмежити вільний потік інформації у власній країні, призупинивши доступ до основних платформ соціальних медіа — це чітке свідчення того, на які міри він піде, щоб зберегти свій наратив. Таке придушення інформації в поєднанні з невинними кібератаками не тільки загострює війну, але й створює значний ризик ескалації, коли різні кібергрупи та кіберугруповання стають втягнутими в боротьбу. Загалом, негативні риси інформаційної війни проявляються через узгоджені зусилля росії контролювати та маніпулювати наративом як усередині країни, так і на міжнародному рівні, що має далекосяжні наслідки для траєкторії війни та глобальної кібербезпеки.

Інформаційна війна була ключовим аспектом багатьох конфліктів протягом історії, включаючи Другу світову та російсько-українську війни. У цих війнах пропаганда та поширення інформації відіграли вирішальну роль у формуванні громадської думки та мобілізації підтримки військових зусиль. Для ширшого розуміння впливу психологічних операцій на конфлікт важливо розуміти позитивні та негативні риси інформаційної війни.

Таблиця (1.1.) призначена для огляду позитивних і негативних рис інформаційної війни під час Другої світової та російсько-української війн. Аналізуючи тактику пропаганди та поширення інформації, яка використовувалася під час цих війн, ми можемо отримати глибше розуміння того, як пропаганду можна використовувати для мобілізації підтримки військових і політичних цілей, а також негативні наслідки такої тактики.

---

¹¹² Jerome Gavin Information and Misinformation in the Russia Ukraine war. URL : <https://www.visionofhumanity.org/information-and-misinformation-in-the-russia-ukraine-war/> (дата звернення: 30.12.2023)

Таблиця 1.1.

	Друга світова війна	Російсько-українська війна
Позитивні	Ефективне використання пропаганди допомогло підвищити моральний дух і підтримку військових зусиль серед громадян	Обидві сторони використовували соціальні мережі та інші цифрові платформи для поширення інформації
	Деякі пропагандистські кампанії також допомагали вербувати солдатів і робітників для участі у війні.	Мобілізація підтримки своєї справи та підвищення обізнаності про порушення прав людини.
	Цензура к контроль над інформацією для запобігання негативних новин	Терапевтичний ефект
	Використання електронних комунікацій сприяло певній формі позитивного контролю над збройними силами	Організування стратегії протидії дезінформації
Негативні	пропаганда часто використовувалася для демонізації ворога	використання пропаганди та фейкових новин у соціальних мережах призвело до зростання напруженості та поляризації думок серед громадян.

	поширення мови ненависті, що призвело до зростання насильства та звірств проти цивільного населення.	зростання насильства та ненависті проти окремих осіб і груп, які, як вважають, перебувають на протилежній стороні війни.
		Маніпуляція суспільним сприйняттям

113

Інформаційна війна стала важливою проблемою сучасного світу, впливаючи на громадську думку та формуючи політичні результати. Порівняльний аналіз інформаційних воєн може допомогти зрозуміти позитивні та негативні риси таких конфліктів та перспективи їх подальшого розвитку. Під час Другої світової війни пропаганда зіграла значну роль у мобілізації підтримки військових зусиль, і цензура була запроваджена для збереження контролю над інформацією. Стратегічна реалізація інформаційної війни відіграла ключову роль у формуванні результату війни, продемонструвавши потенціал позитивного впливу. У російсько-українській війні соціальні медіа та інші цифрові платформи стали потужними інструментами для поширення інформації та формування громадської думки, що призвело до зростання «фейкових новин» і кампаній дезінформації. Кремль особливо вміло створював образ росії як жертви західної агресії, виправдовуючи таким чином свої дії в очах внутрішньої аудиторії. Інформаційна війна відіграла значну роль у формуванні громадської думки та міжнародній підтримці російсько-українських воєн. Вміле ведення інформаційної війни Україною відіграло вирішальну роль у формуванні сприйняття та реакції на війну з росією. Успішний нарративний менеджмент і цифрова дипломатія привели до відчутних переваг на дипломатичному фронті, сприяючи більш надійній та єдиній міжнародній реакції на війну.

¹¹³ Складено автором на основі праць Bryan Frederick, Mark Cozad, Alexandra Stark Understanding the Risk of Escalation in the War in Ukraine. RAND Corporation, 2023, p 12.

Однак російська інформаційна стратегія характеризується складним і авторитарним підходом, що має далекосяжні наслідки для траєкторії війни та глобальної кібербезпеки.

4.2. Перспективи розвитку інформаційних війн

З появою інформаційних технологій світ став більш пов'язаним, ніж будь-коли раніше. Роль інформаційних технологій у різних сферах життя неоціненна. Вони спростили життя людей і зробили спілкування легшим і швидшим. Проте в наш час інформаційна війна набула особливого значення. Використання сучасних технологій і нейронних мереж, а також ботів і алгоритмів полегшило організаторам інформаційної війни поширення фейкових новин і маніпулювання громадською думкою¹¹⁴.

Інформаційна війна – це вид гібридної війни, що ведеться за допомогою інформаційних технологій. Психологічний вплив на опонента є давнім механізмом пливу на супротивника. Після Другої світової війни почала активно розвиватися така галузь міжнародного права, як міжнародне гуманітарне право. Правового регламентування отримують засоби та методи ведення війни. Проте, війну виграють не завжди на полі бою, її виграють також завдяки психологічно-інформаційним засобам.

З поширенням інформаційних технологій всесвітня інформаційна мережа перетворилася на форму інформаційної війни. Ми перебуваємо на поворотному етапі історії, коли новітні технології можуть мати позитивний, конструктивний вплив або негативний, руйнівний вплив. «Індустріальна епоха» висунула конфлікт між державами на перший план, за цим послідувала ідеологічна та політична система в ХХ столітті. Компоненти переможної композиції почали виводитися з комплексу економічних, моральних, політичних і технологічних компонентів. Поява мікроелектроніки, котра відкрила можливості для масової комунікації, в поєднанні з інформаційними

---

¹¹⁴ Семен О.Д, Зелінська О.В. «Вплив інформаційних технологій на захист населення під час війни». Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 15.12.2022.

технологіями породили мережеві інформаційні структури, а разом з ними і концепцію інформаційно-мережових війн¹¹⁵. Особливістю є те, що вплив здійснюється сучасними методами, які є нерегульованими, а також за допомогою слабкої в регуляції інформаційної системи, яка використовує неправдиву, спотворену інформацію для впливу на свідомість. Ефективним методом політико-правової боротьби був і залишається маніпулятивний вплив на свідомість людей як форма впливу на їхню поведінку.

Причиною конфлікту є неправдива інформація. Часто це зображується як велика мета: патріотизм, захист корінних народів, захист прав і свобод людини, боротьба з тероризмом тощо, все це вважається військовою агресією, яка є неоголошеною та передбачає захоплення території, а також значна кількість людських страждань. Нова форма війни визначається як інформаційна війна, це робиться для того, щоб скористатися інформацією для отримання стратегічного контролю над іншою країною. Окрім цього, інформаційна війна має ряд унікальних характеристик.

Сучасні технології, такі як Інтернет, соціальні мережі, штучний інтелект та кібернетика, мають значний вплив на інформаційну війну. Ці технології дозволяють поширювати інформацію на широку аудиторію, маніпулювати громадською думкою та координувати дезінформаційні кампанії.

Розвиток сучасних технологій призвів до зростання потенційних ризиків і викликів, пов'язаних з інформаційною війною. Зокрема, різні види зброї, такі як боти соціальних мереж і цільова реклама, використовуються для впливу на думку ворожого населення під час інформаційної війни. Вплив цих технологій величезний, оскільки вони можуть впливати на медіа та формувати громадську думку, яка часто є основною мішенню в інформаційних війнах. Властивості інформації та інформаційних технологій змінили характер і методи ведення сучасних інформаційних війн, зробивши їх більш

---

¹¹⁵ Шумка А. В. Черник П. П. Інформаційно-мережева війна – нова форма міждержавного протиборства початку ХХІ ст. Військово-науковий вісник. 2013. Вип. 19. С. 243-255.

прихованими і важко виявленими. Це створює значну проблему для урядів і організацій, яким доручено протидіяти цим загрозам, оскільки вони повинні мати можливість ідентифікувати та пом'якшувати наслідки цих технологій у швидко мінливому ландшафті.

Швидкий розвиток інформаційних технологій кардинально змінив доступність і методи ведення інформаційної війни. Швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій приніс значні трансформації в суспільстві та зміни в тому, як люди сприймають світ. З одного боку, ІТ зробили інформацію більш доступною та зручною, дозволяючи людям взаємодіяти та обмінюватися ідеями на величезних відстанях. З іншого боку, все більш потужним інструментом формування громадської думки стає формування суспільної свідомості за допомогою методів психологічного впливу суб'єктів інформаційної війни. Тому вкрай важливо мати регулярні контрзаходи для боротьби з цим нападом на інформаційну функцію, незалежно від використовуваних засобів.

Однією з найбільш значущих перспектив розвитку інформаційних війн є зростання значення інформаційних технологій. З розвитком Інтернету та платформ соціальних медіа інформаційні війни стали доступнішими та потужнішими, ніж будь-коли раніше.

Ще одна перспектива розвитку інформаційних воєн – все більше використання технологій штучного інтелекту (AI) і машинного навчання (ML). Ці технології можна використовувати для створення високоперсоналізованих і цілеспрямованих кампаній дезінформації, які важко виявити та протидіяти. Оскільки технології штучного інтелекту та машинного навчання продовжують розвиватися, потенціал для того, щоб інформаційні війни ставали ще більш витонченими та ефективними, ймовірно, зростатиме.

Оскільки ми продовжуємо просуватися в майбутнє, надзвичайно важливо враховувати потенційні тенденції інформаційної війни. Феномен інформаційного впливу та його роль у сучасній війні є предметом обговорення вже давно. Із зростанням високотехнологічної інформаційної інфраструктури

значення інформації у війні лише зростає. Історія інформаційних війн показала, що це не нова концепція, оскільки вона набула значення в ХХ столітті¹¹⁶.

У сучасні часи інформаційна війна стала переважно військовою сприйняття та впливу, а не фізичного знищення. Дипломатичні зусилля стають все більш важливими для перемоги над ворогом в інформаційній війні. Важливо також зазначити, що використання технологій і платформ соціальних медіа в пропагандистських цілях і надалі залишатиметься основною тенденцією інформаційної війни. Очікується, що хакерські атаки та кібератаки, що фінансуються урядом, також зростатимуть, оскільки країни прагнуть отримати стратегічну перевагу над своїми конкурентами. По мірі того, як ми рухаємося вперед, важливо залишатися пильним і знати про ці нові тенденції, щоб ефективно боротися із загрозами, які створює інформаційна війна¹¹⁷.

4.3. Вплив сучасних технологій на можливості протидії інформаційним війнам

Розвиток соціальних медіа змінив територію інформаційної війни, полегшивши, ніж будь-коли раніше, маніпулювати більшою кількістю населення та впливати на нього. Соціальні мережі стали інструментом поширення пропаганди та дезінформації, часто з метою створення та управління конфліктними ситуаціями¹¹⁸. Використовуючи платформи соціальних медіа, інформацію можна швидко та широко поширювати, щоб охопити мільйони людей по всьому світу. Це дозволило окремим особам і організаціям поширювати неправдиві наративи, сіяти розбрат і маніпулювати

---

¹¹⁶ Зіменко О. Є. Інформаційний вплив: поняття та еволюція в сучасній науковій думці. URL: <file:///D:/Загрузки/246728-Текст%20статті-566717-1-10-20211210.pdf> (дата звернення: 3.01.2024)

¹¹⁷ Левченко О.В. Еволюція гібридної війни Російської Федерації проти України. URL: <file:///D:/Загрузки/176935-Текст%20статті-398699-1-10-20191004.pdf> (дата звернення: 3.01.2024)

¹¹⁸ Бойко Ю. В., Ковальська Л. А. Соціальні мережі як зброя та інструмент впливу в умовах інформаційної війни. URL: <file:///D:/Загрузки/9995-Текст%20статті-19911-1-10-20210507.pdf> (дата звернення: 3.01.2024)

громадською думкою в небачених раніше масштабах. Інтернет і соціальні медіа полегшили методи маніпуляції та впливу, дозволивши зловмисникам створювати та поширювати фейкові новини, меми та відео, які виглядають справжніми. Ці маніпуляції часто спрямовані на те, щоб викликати у людей такі емоційні реакції, як гнів, страх і обурення. Таким чином, соціальні медіа стали потужним інструментом для тих, хто прагне впливати на думки та переконання інших. Здатність маніпулювати платформами соціальних мереж також дозволила зловмисникам створювати та посилювати розбіжності в суспільстві, ще більше поляризуючи різні групи та створюючи серйозніші проблеми для вирішення політиками. Однією з таких технологій є TikTok, який використовувався як інструмент інформаційної війни в Україні кремлівськими троями для поширення антиукраїнських наративів, спрямованих на дискредитацію влади та громадян України в очах міжнародної спільноти¹¹⁹. «Фабрика тролів» використовує деякі з найпопулярніших соціальних мереж сьогодення – зокрема, TikTok і Twitter – для поширення кремлівських антиукраїнських наративів за допомогою маніпулятивних технологій вербального впливу¹²⁰. Специфіка дослідження полягала в застосуванні методу системного, семіотичного аналізу та моніторингу контенту в окремих соціальних мережах, таких як TikTok, який було обрано для більш детального аналізу через його популярність в Україні. Кремлівські тролі використовують сучасні технології для маніпулювання соціальними медіа для інформаційної війни, використовуючи вербальні засоби маніпулятивного впливу, такі як пейоративну лексику, для поширення антиукраїнських наративів у соціальних мережах. Нагнітання паніки та повторення інформації також є тактикою, яку використовують кремлівські

---

¹¹⁹ Свідницька І. В. Соціально-комунікативні технології в умовах інформаційнопсихологічних війн (на прикладі TikTok) URL: file:///D:/Загрузки/9983-Текст%20статті-19887-1-10-20210506.pdf (дата звернення: 04.01.2024)

¹²⁰ Молоткіна Ю. Вербальне маніпулювання «фабрики тролів» у контексті антиукраїнської пропаганди кремля в англomовному дискурсі соціальних мереж tiktok та twitter. URL: <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/476/387> (дата звернення: 6.01.2024)

тролі для маніпулювання соціальними мережами для інформаційної війни. Загалом виявлення та аналіз стратегій, тактик і засобів вербальних маніпуляцій кремлівськими тролями в соцмережах є актуальним напрямком досліджень, вкрай важливим для запобігання поширенню антиукраїнської пропаганди в англomовних соціальних мережах. Зрештою, ці події призвели до суттєвих змін у способах ведення інформаційної війни, створивши низку нових викликів для урядів, організацій громадянського суспільства та окремих людей.

Чималу роль у формуванні інформаційної війни через соціальні мережі відіграли алгоритми та таргетована реклама. Платформи соціальних медіа використовують алгоритми для збору даних користувачів і адаптації свого рекламного контенту на основі цих даних. Таким чином, компанії соціальних медіа можуть доставляти персоналізовані повідомлення певним групам людей серед населення. Цей підхід був прийнятий тими, хто прагне вести інформаційну війну, оскільки він дозволяє їм охопити велику кількість людей за допомогою цільових повідомлень. Ці повідомлення часто залишаються непоміченими користувачами, оскільки вони призначені для роботи поза межами їхньої уваги. Аналізуючи соціальні мережі, актори, задіяні в інформаційній війні, можуть маніпулювати масовою свідомістю, впливаючи на людей і керуючи ними способами, які не відразу помітні. Комунікаційні канали, такі як ЗМІ та Інтернет, використовуються для поширення інформації та пропаганди з метою формування громадської думки. Здатність націлювати пропагандистські матеріали на конкретні групи виявилася потужним інструментом у руках тих, хто прагне підірвати демократичні процеси та інститути. Тому важливо розуміти роль алгоритмів і таргетованої реклами у формуванні інформаційної війни через соціальні мережі та вживати необхідних заходів для протидії цим зусиллям.

В епоху соціальних медіа дезінформація та пропаганда стають все більш поширеними, частково підживлюючись використанням ботів і фейкових акаунтів. Ця тактика дозволила поганим акторам вести інформаційні

війни через соціальні мережі, впливаючи на масову свідомість людей і керуючи ними. Вплив цих зусиль часто залишається поза увагою користувача, що означає, що люди можуть отримати неправдиву або оманливу інформацію, не усвідомлюючи цього. Комунікаційні канали в ЗМІ та Інтернеті залучені в інформаційну війну, де боти та фейкові акаунти відіграють значну роль у поширенні дезінформації та пропаганди¹²¹. Як наслідок, розрізнити правдиву інформацію в Інтернеті від неправдивої стає дедалі важче, що робить ще більш важливим залишатися пильними та критичними під час споживання інформації на платформах соціальних мереж.

Зі зростанням складності кібератак існує безліч потенційних ризиків і проблем, пов'язаних з кібервійною. Одним із найбільш значних ризиків є використання «сплячих» вірусів для запуску атак, які можуть залишатися бездіяльними протягом тривалого періоду, перш ніж поширитися на достатню кількість машин. Хакери також можуть використовувати законне програмне забезпечення для поширення вірусів, що ускладнює виявлення та запобігання. Уряди, великі технологічні та телекомунікаційні компанії в різних регіонах, а також окремі особи піддаються ризику кібератак, які можуть призвести до значних фінансових втрат. Кібервійна також може призвести до компрометації конфіденційної урядової інформації та інфраструктури, створюючи серйозну загрозу національній та міжнародній безпеці. Однією з потенційних проблем у кібервійні є труднощі приписування та відплати, що ускладнює притягнення винних до відповідальності за їхні дії. Між країнами або конкуруючими компаніями можуть відбуватися кібервійни, що призводять до крадіжки або блокування фінансових ресурсів. Кібервійна створює потенційні ризики та виклики для комп'ютерних та інформаційних систем, включаючи системні злами, витік даних, виведення з ладу певних об'єктів та використання інформаційних даних для фальсифікації чи дискредитації. Виведення з ладу

---

¹²¹ Січкаренко Г., Овсієнко А., Яременко С. Особливості інформаційно-комунікаційних практик в соціальних мережах сьогодні. Наукові інновації та передові технології. 2022. № 8(10).

об'єктів критичної інфраструктури може мати небезпечні наслідки для населення, а блокування зв'язку та перехоплення розмов також можуть бути потенційними ризиками. Доступ до персональних даних може бути ризикованим, особливо на окупованих територіях. У результаті кібератаки можуть спричинити дестабілізацію роботи, максимальний економічний збиток та психологічну дестабілізацію суспільства. Враховуючи постійну еволюцію кіберзагроз, важливо залишатися пильним і постійно оновлювати заходи кібербезпеки, щоб зменшити потенційні ризики та виклики, пов'язані з кібервійною.

Штучний інтелект (ШІ) все частіше використовується як частина заходів інформаційної війни, спрямованих на поширення сумнівної та неперевіреної інформації та звичайних фейків. Однак відсутність прозорих методів перевірки висновків і рекомендацій систем ШІ створює невизначеність щодо їх точності та практичної цінності¹²². Концепція інформаційної війни РФ базується на симбіозі війни в кіберпросторі та інформаційних операцій з механізмами, які активно використовуються в процесі гібридної війни проти України¹²³. Традиційні та неортодоксальні стратегії та тактики з використанням цифрових інформаційних технологій все частіше поєднуються та використовуються в інформаційній війні. Тому вкрай важливо створити більш збалансовану та ефективну систему кіберзахисту, здатну гнучко адаптуватися до змін середовища безпеки, забезпечуючи безпечне функціонування національного сегменту кіберпростору. Для досягнення поставленої мети необхідно провести подальші дослідження щодо визначення в нормативно-правових актах складу, функцій і завдань суб'єктів забезпечення кіберзахисту та розробки відповідної правової та організаційної

---

¹²² Скіцько, П. Складаний, Р. Ширшов, М. Гуменюк, М. Ворохоб Загрози та ризики використання штучного інтелекту. URL: <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/520/408> (дата звернення: 4.01.2024)

¹²³ Калетнік В., Калетнік Н. Інформаційна безпека і кіберзахист як сучасна інтелектуальна зброя. Молодий вчений. 2021. № 5 (93). С. 305–311.

бази. Проте тенденція кіберзагроз від авторитарних держав і посередників зростає в міру того, як інформаційні технології розвиваються та зближуються з технологіями штучного інтелекту. Як наслідок, впровадження ШІ в інформаційну війну вимагає прозорості та підзвітності, щоб запобігти втраті громадської довіри та завдати шкоди національній безпеці.

Оскільки світ стає все більш цифровим, потенційні наслідки інформаційної війни, керованої ШІ, стають все більш очевидними. Одним із основних застосувань технології ШІ в інформаційних війнах є здатність поширювати сумнівну та неперевірену інформацію. Такі кампанії з дезінформації можуть бути дуже ефективними для впливу на громадську думку та формування політичних наративів. Крім того, технологію штучного інтелекту можна використовувати для генерації дуже переконливого підробленого аудіо- та відеоконтенту, який майже неможливо відрізнити від справжнього. Це полегшує зловмисникам поширення неправдивої інформації та пропаганди, що може мати далекосяжні наслідки. Використання штучного інтелекту в інформаційній війні також може призвести до падіння довіри між окремими особами та установами, оскільки люди дедалі скептичніше ставляться до інформації, яку вони отримують в Інтернеті. Тому дуже важливо, щоб політики та технологічні експерти працювали разом, щоб розробити надійний захист від потенційного зловживання технологією ШІ в інформаційній війні.

Щоб пом'якшити негативний вплив ШІ в інформаційних війнах, можна взяти кілька заходів. По-перше, уряди та організації можуть інвестувати в розробку інструментів на основі ШІ для виявлення та протидії неправдивій інформації. Для цього знадобиться співпраця технологічних компаній і дослідників для розробки ефективних алгоритмів, які зможуть відрізнити справжню інформацію від підробленої. По-друге, важливо навчати громадськість тому, як розпізнавати неправдиву інформацію та сприяти медіаграмотності. Це допоможе людям краще оцінювати онлайн-контент і запобігає поширенню неправдивої інформації. По-третє, уряди можуть

запровадити суворіші правила щодо компаній соціальних медіа, щоб вони взяли на себе відповідальність за моніторинг і видалення неправдивої інформації зі своїх платформ. Нарешті, міжнародне співробітництво та угоди можуть бути встановлені для пом'якшення негативного впливу ШІ в інформаційних війнах. Для цього знадобиться співпраця урядів і організацій для розробки стандартизованого набору правил і норм використання ШІ в інформаційних війнах. Впроваджуючи ці заходи, ми можемо ефективно пом'якшити негативний вплив штучного інтелекту в інформаційній війні та захистити нашу національну та міжнародну безпеку.

У технологічному світі, який переплетений з інформаційними війнами, ми повинні звернути увагу на те, як використовуються соціальні мережі, штучний інтелект та алгоритми, робити це потрібно з особливою обережністю. Такі соціальні мережі, як TikTok і Twitter, уже використовуються для поширення неправдивої інформації та пропаганди. Алгоритми та таргетована реклама стали інструментами прямого впливу на громадську думку. Такий вплив може призвести до ненавмисних наслідків, зокрема соціальної дестабілізації та ризиків кібербезпеки.

Одним з важливих аспектів цієї ситуації є використання штучного інтелекту для поширення шкідливої інформації та створення віртуального контенту, який є надзвичайно впливовим. Це сприяє широкомасштабній передачі неправдивої інформації. Запобігання цим небезпекам вимагає об'єднаних зусиль технологічних експертів і законодавців для створення ефективних стратегій, щоб уникнути шкідливого використання штучного інтелекту.

Ми повинні створити прозорі методи перевірки інформації та надати громадськості засоби для розрізнення фактів і вигадок у цифровій сфері. Лише спільними зусиллями ми можемо розробити ефективні та стійкі механізми для запобігання маніпуляціям і неправдивій інформації, щоб вони досягли суспільства та завдали шкоди національній безпеці.

ВИСНОВКИ

Сформульовані висновки відповідають поставленим на початку дослідження завданням. Проаналізувавши стан наукової розробки проблеми, автор дійшов наступних результатів.

По-перше, аналіз вивчення інформаційних війн Другої світової війни та війни між росією та Україною має значний науковий історіографічний потенціал. Однак, стан досліджень на цю тему неоднозначний. Зокрема, існують окремі наукові праці та публікації, що присвячені ролі інформаційних аспектів у Другій світовій війні, включаючи використання пропаганди, цензури та маніпуляцій у засобах масової інформації. Однак, необхідно провести більш глибоке і всебічне дослідження цієї проблематики, залучивши більше джерел та перевіривши їх аутентичність.

По-друге, ступінь репрезентативності та інформативності джерельної бази щодо інформаційних війн Другої світової війни та російсько-української війни також потребує уваги. Це включає аналіз архівних документів, пресових матеріалів, спогадів та інших джерел. Важливо розрізняти маніпулятивні джерела від об'єктивних та здійснювати критичний аналіз інформації, що надходить. Щодо Другої світової війни, наукові праці, архівні документи, пресові матеріали, спогади, офіційні звіти та інші джерела можуть використовуватися для дослідження використання пропаганди, цензури та інформаційних методів у цьому конфлікті. Однак, важливо пам'ятати, що деякі джерела можуть бути спотвореними чи вигаданими, тому важливо проводити критичний аналіз та перевіряти їх автентичність. У разі російсько-українського конфлікту, джерельна база включає аналогічні документи, спогади, свідчення очевидців, звіти організацій та правозахисних груп. Однак, через активну інформаційну війну та маніпуляції з боку обидвох сторін, джерельна база може бути піддана спотворенню або перекрученню. Тому, для об'єктивного дослідження необхідно проводити ретельну перевірку джерел та

використовувати різноманітні джерела для отримання повнішої та об'єктивної карти подій.

По-третє, методологічні основи роботи базуються на трьох найважливіших принципах – історизму, об'єктивності та всебічності. Вищенаведені принципи застосовуються у поєднанні із загальнонауковими, спеціально-історичними, статистичними та джерелознавчими способами дослідження, а також із різноплановими науково-методологічними підходами. У роботі активно застосовувався міждисциплінарний підхід з метою якнайширшого осмислення теми через призму інших галузей знань, зокрема: географії, соціології, економіки та політології.

Пропаганда та інформаційні кампанії зіграли ключову роль у Другій світовій війні, вплинувши на хід і результат конфлікту. Режими обох сторін конфлікту активно використовують пропагандистські методи для мобілізації населення, створення певної ідеологічної атмосфери та формування образу ворога. Наприклад, нацистська пропаганда в Німеччині пропагувала ідеї переваги арійців і військової переваги для підтримки державної влади та військових зусиль. З іншого боку, антигітлерівська пропаганда в США та Європі наголошувала на необхідності боротьби з нацизмом, який загрожував світовому порядку та гуманітарним цінностям. Ці дії вплинули на формування громадської думки, стимулювали вербування та підтримку військових операцій, впливали на міжнародні відносини та імідж країн-учасниць. Тому пропагандистська інформаційна кампанія стала не тільки знаряддям війни, а й важливим чинником, що вплинув на розвиток і результат війни.

Інформаційна війна між росією та Україною має свої особливості та особливості, вона використовує різноманітні інформаційні засоби та технології для досягнення мети маніпулювання громадською думкою, формування образу ворога та підриву соціальної стабільності. У цьому конфлікті активно використовуються соціальні мережі, телебачення і радіо, інтернет-ресурси для поширення агітаційних матеріалів, дезінформації та підробок. Зокрема, росія має потужний пропагандистський апарат, який

активно використовує для підтримки своїх політичних і військових операцій на території України, створюючи ілюзію підтримки та легітимності своїх операцій серед міжнародної спільноти та власного населення.

Фейкові новини, дезінформація та кібератаки мають значний вплив на війну та громадянське суспільство як в Росії, так і в Україні. Вони сприяють підриву довіри до інформаційних джерел, зміцненню соціальних напружень, інформаційній ізоляції та політичному розколу. Крім того, такі дії можуть призвести до ескалації конфлікту та спровокувати нестабільність у регіоні. Для забезпечення стійкості та безпеки обох країн необхідно активно протидіяти дезінформації та кіберзагрозам, підвищувати медійну грамотність та розвивати механізми фільтрації інформації.

Інформаційні війни в різні періоди, такі як Друга світова та російсько-українська війна, мають як схожі, так і відмінні риси. Схожості включають використання пропаганди, дезінформації та маніпуляції з метою впливу на суспільство та формування образів. Обидва конфлікти свідчать про важливість контролю над інформаційним простором для досягнення політичних та військових цілей. Однак, відмінності полягають у тому, що інформаційні технології суттєво змінилися з часів Другої світової війни, що призвело до появи нових засобів комунікації та поширення інформації, таких як соціальні мережі та цифрові платформи. Російсько-українська війна відображає сучасну реальність інформаційних технологій, де кібернетична атака та кіберпропаганда відіграють ключову роль у конфлікті. Отже, хоча існують певні схожості в засобах та методах інформаційних війн різних періодів, прогрес технологій і суспільних змін призводить до появи нових відмінностей і вимагає адаптації стратегій та заходів впливу на сучасному етапі.

Щоб запобігти або мінімізувати наслідки інформаційних війн у сучасному світі, необхідно впроваджувати комплексні заходи на різних рівнях суспільства. Національні уряди можуть сприяти в цьому, зміцнюючи правові механізми та регулюючи діяльність медіа та соціальних мереж. Зростання медіаграмотності серед громадян, особливо серед молодого покоління, також

є ключовим чинником у протидії дезінформації та маніпуляціям. Розвиток міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки та інформаційної безпеки також може сприяти зменшенню загрози інформаційних війн. Усі ці заходи в сукупності можуть сприяти збалансованій інформаційній сфері, що є ключовим фактором у забезпеченні стабільності та безпеки у сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Періодика

1. Кіно. – [1930].
2. Кіно-газета. – [1930].
3. «Блокнот агітатора». – [1941–1945].

Відео ресурси

4. 24 канал. Погрожує ударами по Німеччині: Соловйов назвав Шольца та Бербок «нацистами» через танки Leopard
URL: https://24tv.ua/solovyov-nazvav-sholtza-berbok-natsistami-cherez-tanki-leopard_n2242962 (дата звернення: 3.06.2023).
5. FREEDOM. План по «денацифікації». Чего добивался Путин.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Aya7KX4SQwM> (дата звернення: 3.06.2023).
6. UAKINO.LU Двоє бійців. URL:<https://uakino.lu/13572-dva-bojca-1943.html> (дата звернення: 13.11.2023)
7. Фотографії Старого Львова. Уривок з пропагандистського кіножурналу «Die Deutsche Wochenschau». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-nmue6FfWUM> (дата звернення: 04.06.2023).

Література

8. «Коммерсант».Путін: ти ж розумієш, Джордж, що Україна — це навіть не держава!. URL: <https://www.unian.ua/politics/108324-putin-ti-j-rozumiesh-djordj-scho-ukrajina-tse-navit-ne-derjava.html> (дата звернення: 13.11.2023)
9. *Bryan Frederick, Mark Cozad, Alexandra Stark* Understanding the Risk of Escalation in the War in Ukraine. RAND Corporation, 2023, p 12.

10. *Chernobrov D., Briant E. L.* Competing propagandas: How the United States and Russia represent mutual propaganda activities. *Politics*. URL: <https://doi.org/10.1177/0263395720966171> (дата звернення: 08.12.2023).
11. Countering disinformation with facts - Russian invasion of Ukraine. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/response_conflict-reponse_conflits/crisis-crisis/ukraine-fact-fait.aspx?lang=eng (дата звернення: 13.11.2023)
12. *Cox L.* Planning for psychological operations: a proposal / Air Command and Staff College, Maxwell Air Force Base, Montgomery, Alabama, 1997. 89 p.
13. *Frizell J.* War and modern taxation. *Global Taxation*. 2022. Vol. 1. P. 43–66.
14. *Jerome Gavin* Information and Misinformation in the Russia Ukraine war. URL : <https://www.visionofhumanity.org/information-and-misinformation-in-the-russia-ukraine-war/> (дата звернення: 30.12.2023)
15. *Kornieiev V., Ryabichev V., Glushkova T.* Fake News and Content Manipulation Under Russian Information Aggression. *Przegląd Strategiczny*. 2023. No. 15. P. 187–209.
16. *Libicki M. C.* What is information warfare? : National Defense University, Institute for National Strategic Studies, 1995.
17. *Macdonald S.* Propaganda and Information Warfare in the Twenty-First Century: Altered Images and Deception Operations. Taylor & Francis Group, 2007. 220 p.
18. *Ryzhuk O.* Providing information security of Ukraine during the hybrid war. *Politicus*. 2018. Vol. 2. P. 147–150.
19. SPRAVDI 10 фіаско російської пропаганди у 2022 році. URL:<https://spravdi.gov.ua/10-fiasko-rosijskoyi-propagandy-u-2022-roczy/> (дата звернення: 17.04.2023)
20. *Turns D.* Cyber Warfare and the Notion of Direct Participation in Hostilities. *Journal of Conflict and Security Law*. 2012. Vol. 17, no. 2. P. 279–297.

21. *Viacheslav Gusarov* The Russians came Pt.2 How much does the Russian information war cost?. URL: <https://web.archive.org/web/20171222052510/http://sprotyv.info/en/news/kiev/russians-came-pt2-how-much-does-russian-information-war-cost>. WaybackMachine (дата звернення: 13.11.2023)

22. *War of the Waves: Radio and Resistance During World War II* / S. Gagliarducci et al. SSRN Electronic Journal. 2019. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3170796> (дата звернення: 08.12.2023).

23. *Бельська Т. В.* Інформаційно-психологічна війна як спосіб впливу на громадянське суспільство та державну політику держави // Вісник Національного університету цивільного захисту України. 2014. Вип. 1. С. 49–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2014_1_92014.

24. *Бойко Ю. В., Ковальська Л. А.* Соціальні мережі як зброя та інструмент впливу в умовах інформаційної війни. URL: <file:///D:/Загрузки/9995-Текст%20статті-19911-1-10-20210507.pdf> (дата звернення: 3.01.2024)

25. *Боудіш У.* Інформаційна війна: сучасна битва за думки. Київ, 2018. С. 10–68.

26. *Бугайчук А.* Як голосували «за советів» /А. Бугайчук // Волинь Post. – 2013. –28 жовтня.

27. *Бучин М., Курус У.* Інформаційна війна Росії проти України: особливості та механізми протидії. Гуманітарні візії 2018;Випуск 4, Номер 1: 55-62.

28. *Вересень С.* «Злочини УПА» Пізнайте правду /С.Вересень // Кобзар. 2010. Інформаційна війна 1939 року: як Кремль пропагував пакт Молотова-Ріббентроп URL: <http://surl.li/qmxls> (дата звернення: 09.12.2023)

29. *Вітюк Н.* Особливості дискурсу політичної пропаганди в умовах інформаційно-психологічної війни. Збірник наукових праць: психологія. 2019. № 24. С. 29–38.

30. *Войтович Н. О., Кравець Р.К.* Сучасна інформаційна війна: Росія проти України. Обрії друкарства. 2014. №1. С. 69-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obdr_2014_1_9. (дата звернення: 10.04.2022).
31. *Горбань О. Ю.* Інформаційна війна проти України та засоби її ведення // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2015. № 1. С. 136–141.
32. *Горбатенко Д. С.* Комплексний підхід у сфері захисту інформації. Суми: СумДУ, 2013. С. 3
33. *Гулай В. В., Базилюк К. Ф.* Інформаційно-психологічна складова гібридної війни російської федерації проти України (2014-2021 рр.): теоретико-методологічні засади дослідження. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6326/13362-1?inline=1> (дата звернення: 10.12.2023)
34. *Гуріна Н.* Інформаційне протиборство – один з головних напрямків політики сучасних міжнародних відносин // Схід. 2004. № 1. С. 54–57.
35. *Гурковський В. І.* Особливості застосування інформаційної зброї в умовах глобального інформаційного суспільства // Електронне наукове фахове видання «Державне 124 управління: удосконалення та розвиток». 2010. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=123> (дата звернення: 06.05.2023)
36. Дневник Скандалната точка 12 в Соболевата акция и българският отказ. URL: https://www.dnevnik.bg/dnevnikplus/2009/02/25/681415_skandalnata_tochka_12_v_sobolevata_akcija_i/ (дата звернення: 6.05.2023)
37. *Дубас О. П.* Інформаційна війна: нові можливості політичного протиборства // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2010. № 1. С. 69–72.
38. *Задихайло Д.* Мобілізаційна стратегія економічного розвитку в контексті правового господарського порядку: постановка питання // Вісник Академії правових наук України. Харків: Право, 2007. № 1 (48). С. 158–168.

39. *Зіменко О. Є.* Інформаційний вплив: поняття та еволюція в сучасній науковій думці. URL: <file:///D:/Загрузки/246728-Текст%20статті-566717-1-10-20211210.pdf> (дата звернення: 3.01.2024)
40. *Калетнік В., Калетнік Н.* Інформаційна безпека і кіберзахист як сучасна інтелектуальна зброя. Молодий вчений. 2021. № 5 (93). С. 305–311.
41. *Калініченко Б.* Визначальні напрями формування стратегії протистояння інформаційній війні // Держава і право. Серія : Політичні науки. 2019. Вип. 83. С. 61–73.
42. *Клімов А. Д.* Інформаційна війна як комунікативна технологія формування та розвитку військово-мобілізаційного потенціалу населення. Київ: К-й. Ін-т. І. Сікорського, 2018. 140 с.
43. *Колесніков В. О., Жупінський П. О.1, Тимошенко Р. Р.* Актуальність мобілізаційної стратегії розвитку економіки держави в аспекті забезпечення обороноздатності.-Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ/Інститут інформаційних технологій Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ. 2016. 8 с.
44. *Крисько В. Г.* Секрети психологічної війни. Перипетії психологічної війни. URL: <http://www.evartist.narod.ru/text19/011.htm> (дата звернення 10.04.2023).
45. *Куцька О.* Агітація, пропаганда, інформаційно-психологічна війна: історія виникнення термінів, їх значення та взаємозв'язок // Наукові праці: серія «Історія». Київ, 2018. 8 с.
46. *Левченко О.В.* Еволюція гібридної війни Російської Федерації проти України. URL: <file:///D:/Загрузки/176935-Текст%20статті-398699-1-10-20191004.pdf> (дата звернення: 3.01.2024)
47. *Маєвський О., Борчук С.* Креолізовані тексти на сторінках енциклопедичних видань (на прикладі провідних енциклопедичних проєктів ссрр та російської федерації). Український історичний збірник, Вип. 20, 2018. 12 с.

48. *Макаренко Л. П.* Еволюція форм та методів ведення інформаційної війни. Науковий огляд Том 4, № 3 (2014).
49. *Макаренко Л. П.* Сайти соціальних мереж як інструмент ведення сучасної інформаційної війни // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 84. С. 451–456.
50. *Максимович М.* Медійні аспекти путінської аудіовізуальної пропаганди. Теле- та радіожурналістика. 2015. Вип. 14. С. 195-202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2015_14_28. (дата звернення: 10.04.2022).
51. *Маркова М. В., Марков А. Р.* Інформаційно-психологічна війна як нова загроза здоров'ю населення України: реальність небезпеки та напрями протидії. Здоров'я України. Неврологія. Психіатрія. Психотерапія. 2016. № 1 (36). С. 51- 53.
52. *Меренюк С., Меренюк Х.* Україно-російська гібридна війна. Україна в умовах трансформації міжнародної системи. Львів, 2019. С. 47–51.
53. *Мєлекєсцев К. І.* Про трактування інформаційної війни: від технічно-кібернетичної до історико-психологічної парадигми // Південний архів (історичні науки): збірник наукових праць. Херсон: ХДУ, 2022. Вип. XXXVIII. С. 62–68.
54. *Молоткіна Ю.* Вербальне маніпулювання «фабрики тролів» у контексті антиукраїнської пропаганди кремля в англomовному дискурсі соціальних мереж tiktok та twitter. URL: <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/476/387> (дата звернення: 6.01.2024)
55. *Нестеряк Ю. В., Васьківська О. Є.* Навчально методичний комплекс із дисципліни «Інформаційні війни». Київ: Національний авіаційний університет, 2020. 11 с.
56. *Олександренко А.* Інформаційна війна російської федерації проти України. URL: <file:///D:/Загрузки/12711-Текст%20статті-25263-1-10-20221017.pdf> (дата звернення: 15.12.2023)

57. *Офіцинський Р.А.* Микита Хрущов як викривач сталінізму: ювілейні коментарі з геополітичної межі Захід-Схід. / Р.А. Офіцинський // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 10. – С. 123 – 136.
58. *Парута О.* Суб'єкт правової ідентичності: загальнотеоретичні аспекти Європейські перспективи. 2013. № 13. С. 12-16.
59. *Парфенюк І. М.* Інструментарій інформаційних війн: традиційні та новітні засоби // Вісник Книжкової палати. 2019. № 1. С. 7–10.
60. *Паршин І.* Термін «Мала Русь» у документах XIV століття // Княжа доба: історія та культура. 2019. Вип. 13. С. 215–224.
61. *Патлашинська І.В.* Сучасна російсько-українська інформаційна війна: завдання, методи та особливості використання. URL: <http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/15.pdf> (дата звернення: 17.05.2023)
62. Патрушев заявив про радіоактивну небезпеку для Європи через влучання у склад зброї в Україні // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-patrushev-radioaktyvna-nebezpeka-vijna/32418917.html> (дата звернення: 25.04.2023).
63. Платформа прав людини. ЗМІ і війна: особливості поширення інформації та фото під час воєнного стану. URL: <https://ppl.org.ua/zmi-i-vijna-osoblivosti-poshirennya-informacii-ta-foto-pid-chas-voynenogo-stanu.html> (дата звернення: 30.12.2023)
64. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – ХХ ст. історичні нариси. – К.: Наукова думка., 2002. – 950 с.
65. *Присяжнюк М., Жарков Я.* Аналіз засобів ведення інформаційної боротьби з використанням інформаційних технологій, форм і способів їх застосування. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. № 3. С. 70-74.

66. Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html> (дата звернення: 25.04.2023)
67. *Салата О. О.* Інформаційне протистояння між Німеччиною та СРСР в історіографії // Київські історичні студії. Вип. 1(6). Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. С. 52–62.
68. *Свідницька І. В.* Соціально-комунікативні технології в умовах інформаційнопсихологічних війн (на прикладі TikTok) URL: <file:///D:/Загрузки/9983-Текст%20статті-19887-1-10-20210506.pdf> (дата звернення: 04.01.2024)
69. *Семен О.Д., Зелінська О.В.* «Вплив інформаційних технологій на захист населення під час війни». Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 15.12.2022.
70. *Січкаренко Г., Овсієнко А., Яременко С.* Особливості інформаційно-комунікаційних практик в соціальних мережах сьогодні. Наукові інновації та передові технології. 2022. № 8(10).
71. *Скіцько, П. Складаний, Р. Ширшов, М. Гуменюк, М. Ворохоб* Загрози та ризики використання штучного інтелекту. URL: <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/520/408> (дата звернення: 4.01.2024)
72. *Федонюк С.В.* Інформаційні війни: Робоча навч. прогр.- Луцьк: РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. 28 с.
73. *Фещенко І. В.* Інформаційна війна як органічна складова сучасного збройно-політичного конфлікту // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2021. Вип. 13 (1). С. 96–103.
74. *Холод Г. Я.* Інформаційне протистояння в друкованих ЗМІ на прикладі газети «Кино» та «Кіно-газети» (1930) // Соціальні комунікації: теорія і практика, 2016. Т. 3. С. 188–198.

75. *Христенко В. Є.* Маніпулювання свідомістю в умовах гібридної війни: психологічний аспект. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5929/1/Khrystenko_monogr.pdf (дата звернення: 10.04.2022)

76. *Чмир Я. І.* Інформаційна війна як ключова загроза демократичному державотворенню України // Державноуправлінські студії. 2019. № 10. С. 1–11.

77. *Шумка А. В., Черник П. П.* Інформаційно-мережева війна – нова форма міждержавного протиборства початку ХХІ ст. Військово-науковий вісник. 2013. Вип. 19. С. 243-255.

78. *Шумка А. В., Черник П. П.* Теоретичні аспекти інформаційних війн та національна безпека. Грані. 2015. №9. С. 10-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_9_4. (дата звернення: 10.04.2022).

79. *Ягунов В.* Морально-психологічне забезпечення. URL: <http://medbib.in.ua/psihologichni-viyni-operatsiji-yakskladovi36879.html> (дата звернення 01.04.2023).